

יוסף אבן אביתור: קדושתא ליום ויושע

מאת

עזרא פליישר

לזכרו המבורך
של מנחם זולאי ע"ה

[א]

שיקום יצירות משוררינו הקדמונים (והנשכחים) הוא מן המטלות החשובות של חקר ספרותנו הקדומה. יצירות קדומות משתמרות רק לעתים רחוקות, ורק בדרך נס, במתכונתן המקורית. גם בתרבויות שירה צעירות יחסית, שהתפתחו בנסיבות היסטוריות נורמליות, ושרשויות שלטון ממוסדות דאגו על פי הרוב על שימור אוצרותיהן, נדיר שיהא ביטחון מוחלט בהיקפן, בהרכבן, בלשונן ובנוסחן של יצירות קדומות. קל וחומר תרבות שירה כשלנו, שעצם קיומה הוא בגדר פלא, ושיוצריה וצרכניה עצמם לא ראו בקיומה הכרח ראשון במעלה. העובדה שאומה נטולת מולדת ונטולת עצמאות פוליטית השאירה אחריה כמות עצומה של יצירות שיר קדומות, מאייכת, אולי יותר מכל סימן אחר, את מהותה ואת טיב הווייתה הרוחנית הקולקטיבית.¹ היא מלמדת שאומה זו הצליחה ליצור, גם בהעדר הכלים המינימליים הדרושים לכך, מסגרות נאותות לפיתוח תרבותה ולמימוש כוחות היצירה שלה. בין שנתלהב מהישגיה של השירה העברית הקדומה ובין שלא – עובדה זו עצמה מקנה לקיומה ממד הרואי.

התפעלות גדולה מן הממד הזה מלווה את חוקר השירה העברית הביניימית בכל דרכיו. וביותר את חוקר הגניזה. כי פירווי הכתבים של הגניזה מלמדים על עצמתם הכוללת של כוחות היצירה שפיעמו ביהודים בימי קדם הרבה יותר מאשר שפע כתבי היד (בעיקר מימי

1 על המשתמע מאוצרות השירה העברית הקדומה להערכת רמתם התרבותית של צרכניה ראה במאמרי 'הראשונים כבני תרבות: לצביון עולמם הרוחני של בני ארץ-ישראל ושלוחותיה לאור אוצרות השיר של הגניזה', תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 1-22.

הביניים המאוחרים יותר) שנשתמרו בספריות הגדולות של העולם התרבותי. הקודקסים העבריים הגדולים משקפים ברובם את הפן הממוסד, העילי, של היצירה העברית בימי הביניים: זה פן קפוא ונישא, שהוא בבואה (על פי רוב חלקית ומוקטנת) של תרבות הסביבה הלא יהודית. לספרים הללו יש דגם, והרבה יש כיוצא בהם אצל אומות העולם. לגניזה אין מקבילה. היא אינה מציגה תרבות מסוננת, חתומה, קבועה לדורות, אלא תרבות בעצם תהליך התהוותה: לא יין משומר אלא תירוש תוסס, לא עין נשואה לעתיד אלא תזוית של חיי שעה, לא כובד ראש של בגרות זהירה, למודת ניסיון, אלא פזיזות נמרצת, בלתי מרוסנת, של סיפוק צורכי היומיום.² מכל התרומות שהרימה הגניזה להבנת תרבותנו הקדומה, זו אולי החשובה ביותר: היא העמידה אותנו לראשונה על חיותם האותנטית, ה'טבעית', הגועשת, המתפוצצת כמעט משפע האנרגיות המודחקות, של חיי הרוח והיצירה של אבותינו הקדמונים.

ובתוך אלה חשפה לפנינו הגניזה, בכוח שכנוע כובש, את משקלה ואת מעמדה של השירה במרקם הצפוף הזה של חיי רוח ויצירה. כי השירה היא החלק האוטונומי ביותר (צריך להוסיף: היחיד) של חיי הרוח האלה. במצב הקיומי שבו הייתה שרייה האומה בימי הביניים אפשר שלא יכלה להתקיים בלי בעלי הלכה, ושלא יכלה להתקיים (כמעט) בלי בעלי אגדה, ושקשה היה לה בלי הוגי דעות ובלי מומחים למקצועות הרוח שרווחו בומנם ובמקומם אצל אומות העולם. אבל במשוררים לא היה לה 'צורך' אמיתי.³ יהודים כתבו שירה (עברית) בימי הביניים מפני שנפשם איוותה לכתוב (ולקרו) שירה (עברית); מפני שגם במצב הקיומי האכזר שהיה מנת חלקם – נפשם איוותה יופי. על דבר זה צריך להתפלל הפלא ופלא. אלמלא הגניזה לא היינו מבינים לעומק את שיעור הפליאה הזאת.

לא נגזים אם נאמר שלפליאה הזאת ביקש מנחם זולאי, גדול חוקרי הגניזה הספרותית בדור שלפנינו, לתת ביטוי במחקרו ובמאמריו. הוא העמיד לראשונה בהדגשה יתרה על 'חזיון השפע' (אילו חי בימינו היה אומר: הלם השפע) העולה מן העיון בפיוטי הגניזה, ושרטט תחת רוסמו מפה חדשה, שונה לגמרי מזו המסורתית, של תולדות השירה העברית בהתפתחותה. הוא העלה על שולחן המחקר לראשונה את שמותיהם של עשרות משוררים בלתי ידועים, ובתוכם אחדים מגדולי השירה העברית לדורותיה, כגון שמעון בירבי מגס, שלמה סולימן אלסנג'ארי, אלעזר בירבי קילר, יהודה בירבי בנימן, שמואל השלישי ונחמיה

2 על אופייה המיוחד של הגניזה עמד בפירוט ובהעמקה גם מ' זולאי ברבים מכתביו. ראה לזה במיוחד במאמרו 'בין כתלי המכון לחקר השירה העברית', עלי ע"ן: מנחת דברים לש"ו שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 83-124 (מ' זולאי, ארץ-ישראל ופיוטיה: מחקרים בפיוט הגניזה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 40-81).

3 אין צריך לומר שכתובת פיוטים לא התחייבה מאופייה של התפילה בישראל. להפך: הפיוט נכפה על התפילה מכוח צימאונם של המתפללים לשירה, וכמעט תמיד למורת רוחם של חכמי הדורות.

4 הצירוף משמש כותרת לפרק יא במאמרו של זולאי שהוזכר לעיל בהערה 2.

בן שלמה בן הימן הנשיא, שאלמלא הגניזה לא היו נודעים לעולם, והעשיר את הקורפוס הגלוי והנחקר של שירתנו הקדומה בשפע של יצירות משלהם.⁵ הוא גם סימן, במחקרים ממוקדים, את שני עמודי התווך שקורות שירתנו בימי הביניים נשענות עליהם, הלוא הם מצד אחד ני"י, אבי הפייטנות הקלסית הקדומה, ומצד אחר רב סעדיה גאון, אבי השירה העברית ה'חדשה' (רב סעדיה מת בשנת 942), והציב בכך, בתווה ובוחו של חקר הפיוט שלפני ימיו ושבימיו, את שתי הנקודות הארכימדיות שמהן, רק מהן, ניתן להרים את משא השחזור של קורות שירתנו מראשיתה אל אחריתה.⁶ כל זה נתאפשר בזכות ממצאי הגניזה, שמשימת חקרם בפניה הזאת נפלה למרבה המזל בידי חוקר מבריק, חד עין, רחב אופקים, דייקן להפליא, ברוך ידע, ברוך חזון ורב תושייה. החוב שהמחקר במקצוע הזה חייב לו קשה להפריז בגודלו.

[ב]

רב יוסף אבן שטנאש, הידוע יותר כיוסף (בן יצחק) אבן אביתור, בן הדור השני ליוצרים העבריים שפעלו על אדמתה של ספרד המוסלמית, אינו פנים חדשות במחקר.⁷ יצירות שיר משלו הגיעו לידינו בשפע מסוים ממחזורים כמנהג ספרד, ושמו נודע גם ממקורות חיצוניים. רב יוסף היה איש ריב ומדון, והמחלוקות שעורר בספרד ולימים במצרים הוציאו לו מוניטין בין רושמי הרשומות. הוא נולד במרידה (Merida) שבספרד והתיישב בקורדובה, ונודע שם כתלמיד חכם גדול: הוא למד תורה מפי רב משה בן חנוך, מייסדה של הישיבה של קורדובה, ונחשב כבכיר תלמידיו. אולם לאחר מות רב משה ערער אבן אביתור על סמכות בנו רב חנוך, שנתמנה במקומו, וביקש לרשת את כיסא רבו. יהודי ספרד החרימו אותו והוא עזב את ארץ מולדתו בחרי אף.⁸ את שארית ימיו בילה במזרח, בעיקר במצרים, ונפטר בשנות העשרים של המאה האחת עשרה.

5 זולאי החיה מן המתים גם צבא רב של משוררים שנודעו עד ימיו רק בשמותיהם, או כמעט רק בשמותיהם. דוגמאות ייצוגיות מיצירתם, ברמה מדעית מעולה, העלה במאמרו הקלסי 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' קח-קפ (=ארץ-ישראל ופיוטיה [לעיל הערה 2], עמ' 126-197).

6 את פיוטי ני"י פרסם זולאי במהדורה מופתית בברלין תרצ"ח; מחקריו ביצירתו הפייטנית של סעדיה גאון פורסמו לאחר פטירתו בספר האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד. ראה לעניין זה גם במאמרי 'מקומו של רב סעדיה גאון בתולדות השירה העברית', פעמים, 54 (תשנ"ג), עמ' 4-17.

7 על יוסף אבן אביתור ופיוטיו ראה: ע' פליישר, 'בחינות בשירתו של רבי יוסף אבן אביתור', אסופות, ד (תש"ו), עמ' קכו-קפת, וראה בספרות המצוינת שם.

8 פרשה זו ידועה לנו מ'ספר הקבלה' של רב אברהם אבן דאוד, ראה: ג"ד כהן (מהדיר), ספר הקבלה לר' אברהם אבן דאוד הלוי, פילדלפיה תשכ"ו, חלק עברי, עמ' 48-51.

לפני כמאה וארבעים שנה כבר רשם צונץ, מייסדה המיתי של 'חכמת ישראל', למעלה מ-100 פיוטים של אבן אביתור שזיהה בספרי תפילה של קהילות אירופיות שונות.⁹ הוא העמיד אותו, בצדק, בראש רשימת פייטני ספרד, ציין בהערכה ראוייה את גודלו כמשורר, ואף הבליט את השפעתו על משוררי אנדלוס שלאחריו. אבל דיוקנו האמתי והמלא היה נשאר עמום וחלקי (ומעוות) אלמלא הגניזה. ממצאי הגניזה העלו את מספר פיוטיו הידועים לכ-600, והציבו אותו באופן זה בין היוצרים הפורים ביותר שידעה השירה העברית מעולם. הגניזה שימרה גם איגרת רבת עניין שלו אל נמען אנונימי מנכבדי מצרים; מאיגרת זו נודעה לנו כתיבת ידו, ועל פיה זוהו בין קטעי הגניזה עשרות פיוטים משלו מועתקים בעצם כתיבת ידו.¹⁰

התוספת שנוספה לנו על יצירתו של אבן אביתור בזכות הגניזה אינה תוספת מספרית בלבד. היא הרבה יותר מזה. מן הגניזה הגיעו לידינו קומפוזיציות מקיפות שלו, שלמקצתן לא נותר שום זכר במקורות הרגילים, ושמןמקצתן נודעו שברים בודדים בלבד.¹¹ בגניזה נשתמרו חלקים נכבדים גם מסדרה של מערכות יוצר מקיפות שכתב לפרשות (החד-שנתיות) השבועיות: סדרה זו נמנית עם עבודותיו המשובחות והחשובות של אבן אביתור.¹² הגניזה גם הביאה לפנינו את שירי אבן אביתור כמעט תמיד בנוסחים מדויקים יותר: פיוטיו ה'אירופיים' עברו העתקות רבות, ולשונם ותבניתם ניטשו לעתים קרובות, בעוד העתקותיהם שנשתמרו בגניזה, מלבד שרבות מהן עומדות לפנינו כאמור בגרסאות מוחלטות, בעצם כתיבת ידו, מביאות לפנינו את שיריו בנוסחים מדויקים ומהימנים הרבה יותר.¹³

יצירתו של אבן אביתור חשובה מאוד להבנת ראשית התגבשותה של האסכולה הספרדית

9 ראה: L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865, pp. 178–187.
 10 האיגרת שמורה בכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S 13 J 25.10; עיין עליה במאמרי (לעיל הערה 7), עמ' קלא ובספרות הרשומה שם. על האפשרות שיש בגניזה פיוטים של אבן אביתור בעצם כתיבת ידו העיר כבר זולאי (לעיל הערה 2), עמ' 96 (=ארץ-ישראל ופיוטיה [לעיל הערה 2], עמ' 53). אבן אביתור העתיק רק פיוטים משל עצמו. רק שיר אחד של משורר אחר נתגלה עד עתה מועתק בכתיבת ידו, הוא הזמר הידוע 'דרור יקרא לבן עם בת' של מייסד האסכולה הפייטנית הספרדית, דונש בן לבראט. ההעתקה שמורה בכ"י פריז, אוסף כ"ה, IV C 182. 'דרור יקרא' מועתק שם אחרון בסדרה של שבעה פיוטים וקטעי פיוט, כולם מאת אבן אביתור.
 11 בהקשר הזה ראוי לציין את תרומת הגניזה גם לשחזור ה'מעמד' הגדול של אבן אביתור ליום הכיפורים. 'מעמד' זה נכתב כולו בספרד, וקטעים ממנו חדרו למחזורים מטיפוס ספרדי. על פי מקורות אלה שחזר את התיבור הענקי הזה צונץ בשעתו; ראה: L. Zunz, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, Berlin 1859, pp. 106–108. צונץ מנה שם 40 ערכים (כולל קטעים מסופקים). הרבה יותר מזה עלה מן הגניזה. ה'מעמד' של אבן אביתור שימש מופת למשוררי ספרד שלאחריו.

12 ראה עליה בספרי היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 198.

13 דוגמה מאלפת העלה לעניין זה זולאי, האסכולה (לעיל הערה 6), עמ' נט, סימן 2.

של השירה העברית.¹⁴ מצבה של השירה העברית בספרד בימי הפייטן הזה נשקף אלינו מיצירותיו כמו מאספקלריה מאירה. עצם העובדה שעיונו הספרותי, קורפוס עצום של שירה עברית, מכיל (במחצית השנייה של המאה העשירית, בספרד המוסלמית!) שירי קודש בלבד משמעותית ביותר,¹⁵ ולא פחות מזה משמעותית העובדה שקורפוס עצום זה אין בו, כימי דור אחרי פועלו של דונש בן לבראט, אלא קטעים בודדים הנשקלים בדיוקנות.¹⁶

ויקתם הגלויה של פיוטי אבן אביתור אל הדגמים המזרחיים של ימיו מלמדת גם היא שהאסכולה הספרדית של שירת הקודש לא נולדה כהרף עין, מכוח איוון התפרצות מהפכנית, אלא נתגבשה לאט, שלב אחרי שלב, תוך שהיא שומרת בעיקרון אמונים למסורות הגדולות של השירה הפייטנית שלפני ימיה, ומשנה את פניה צעד צעד, תחילה בשוליים ולימים גם במרכז, לפי הטעם הספרותי הספרדי החדש. יצירתו של אבן אביתור זורה אור גם על חידושי הגדולים של שלמה אבן גבירול בתחום שירת הקודש, בתבניות השיר, בלשון, בתכנים ובמבחר השאיבות מן המקורות הקדומים, והיא מסייעת לנו להעריכם הערכה שקולה ונכונה.

על חשיבותו של אבן אביתור ועל תרומתה הגדולה של הגניזה להכרת שירתו, עמד כמובן גם מנחם זולאי, אם כי עיסוקו הבלעדי כמעט בפיוט המזרחי מנע ממנו להתעמק בה התעמקות ממוקדת. זולאי הזיק את אבן אביתור ל'אסכולה' הפייטנית של רב סעדיה גאון, והזכיר אותו תכופות בעיוניו באופי האסכולה הזאת, שאת עיקר חשיבותה ראה בתפיסת הלשון המהפכנית שלה.¹⁷ זולאי חש בצדק בהשפעתו הכבירה של סעדיה גאון על הפייטנים הספרדים הראשונים: גם את שלמה אבן גבירול מנה עם בני האסכולה של רס"ג. אבל הוא חש גם בחשיבות המיוחדת של פיוטי אבן אביתור כשהם לעצמם, והציג דוגמאות ממערכות היוצר שלו במאמר מיוחד.¹⁸ המאמר הזה אפשר הצצה ראשונה בקורפוס הגנוז של אבן אביתור ועורר את החוקרים לטיפול מכוון ביצירתו.

מהדורה שלמה של פיוטי אבן אביתור היא משימה חשובה ודחופה בחקר שירתנו הקדומה. העדרה הוא חיסרון קריטי בעולמנו, שאינו חסר, למרבה הצער, חסרונות צורבים. אבל

14 עמדתו על הנקודה הזאת באריכות במאמרי (לעיל הערה 7); וראה עוד: ע' פליישר, 'תוספת לחקר יצירתו של ר' יוסף אבן אביתור', י' טובי (עורך), לראש יוסף: מחקרים בחכמת ישראל תשורת הוקרה לרב יוסף קאפח, ירושלים תשנ"ה, עמ' 293–304.

15 על 'שירי חול' בודדים שלו ראה במאמרי (לעיל הערה 7), עמ' קנט ואילך.

16 הקטעים נמנים שם, עמ' קמ ואילך, קעז ואילך, והוסף על כך את החומר המובא במאמרי (לעיל הערה 14).

17 את ההבחנה (הנכונה) הזאת ראוי להרחיב בשיעור ניכר כדי להעריך נכונה את השפעתו המכרעת של הגאון על השירה העברית שלאחר ימיו. ראה לעניין זה במאמרי (לעיל הערה 6).

18 ראה: מ' זולאי, 'מתוך יוצרותיו של ר' יוסף אבן אביתור לפרשיות התורה', קרית ספר, ל (תשט"ו), עמ' 243–253 (=ארץ-ישראל ופיוטיה [לעיל הערה 2], עמ' 364–374).

המשימה הזאת גדולה וקשה, והיא מצריכה עבודה מאומצת של חוקר מוכשר ומסור.¹⁹ גדול המשימה מרתיע זה זמן רב מדי את החוקרים מלגשת אליה להרימה. עובדה היא שזה כ־50 שנה, מאז הופעת מאמרו של זולאי ועד היום, מעטות יצירותיו של אבן אביתור שראו אור.²⁰ פרסומים ספורדיים מיצירתו מביאים למצב הזה תיקון חלקי בלבד; רק פרסום מלא של כל מה שנותר בידינו ממנו ימלא את מה שחסרנו בנקודה הזאת. אבל כל פרסום נוסף משיריו, מלבד שהוא תזכורת לחוב גדול שלא נפרע, עשוי להוסיף קו לשחזור דיוקנו כיוצר. הוא עשוי גם להבהיר בעקיפין מקטעים עמומים בנתיב התפתחותה של השירה העברית באחת מן התקופות המרתקות ביותר של קיומה.

[ג]

הקומפוזיציה המשוחזרת להלן עלתה לדיון לא מזמן לרגל משא ומתן שנתגלע במחקר

19 אפשר להתרשם מן ההיקף המשוער של העבודה הזאת על פי עבודת הדוקטור שלי, 'יצירתו של יוסף אבן אביתור: סוגים ותבניות בפיוטיו', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ו. ובפרט שהקורפוס הנדון שם אינו נזקק לממצאי הסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר בקימברידג', שתצלומים ממנו עדיין לא היו בהישג היד בעת ההיא. ממצאי האוסף הזה העלו במידה ניכרת את מספר פיוטיו הידועים של אבן אביתור.

20 את פיוטיו אבן אביתור שהופיעו אחרי חתימת אוצר השירה והפיוט של דוידסון רשם ח' שירמן בספרו שירים חדשים מן הגניזה, 'ירושלים תשכ"ו', עמ' 150–151. אבל כפי שהעיר שם, לא מעטים מן השירים הנדפסים מיוחסים לאבן אביתור בטעות. שירים בודדים משל אבן אביתור פורסמו אחר כך בקבצים אנתולוגיים שונים; ראה: א"מ הברמן, ברן יחד, 'ירושלים תש"ה', עמ' לט, מ' מב; הנ"ל, עתרת רנגים, 'ירושלים תשכ"ו', עמ' 33, 90; הנ"ל, פיוטים נבחרים לחגים ולמועדים (בעריכת צ' מלאכי), לוד תשנ"ב, עמ' 70; ד' ירדן, שפוני שירה, 'ירושלים תשכ"ו', עמ' 8. זולאי עצמו פרסם בעיתונות היומית של זמנו כמה פיוטים משל אבן אביתור; ראה כעת: מ' זולאי, מפי פייטנים ושופכי שיה, בעריכת ש' אליצור, 'ירושלים תשס"ה', לפי המפתח. כמה קטעי שיר משל אבן אביתור פרסמתי במאמריי (לעיל הערות 7, 14), וכן בספרי (לעיל הערה 12), ראה שם, לפי המפתח. וראה עוד במאמריי 'חדשות ביצירתו של ר' יצחק בר לוי (אבן מר שאול)', מ' בראשור ואחרים (עורכים), מחקרי לשון מוגשים לו' בן חיים, 'ירושלים תשמ"ג', עמ' 430–431; 'שיר מספר לגדול בישראל', ש' רז (עורך), קובץ הצינונות הדתיות: מוקדש לזכרו של שלמה יוסף בורג, 'ירושלים תשס"א', עמ' 268–284; 'הערות לצבינה של הקריאה התלת-שנתית בתורה כמנהג ארץ-ישראל', תרביץ, עג (תשס"ד) עמ' 87–89. על קשריו של אבן אביתור עם חסדאי בן שפרוט ראה: ע' פליישר, 'לתולדות שירת החול בספרד בראשיתה', ר' בונפיל ואחרים (עורכים), תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי הביניים: קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל בן-ששון, 'ירושלים תשמ"ט', עמ' 209–214. פיוטים משל אבן אביתור פרסמה גם ש' אליצור במאמריה 'פיוטי זולת להפטרות הסדרים הארץ-ישראליים', ספונות, ז (כב) (תשנ"ט), עמ' 219–221; 'בין יוסף ליוסף: לזרות מחברו של יוצר קדום', תרביץ, עא (תשס"ב), עמ' 71–74. סליחותיו של אבן אביתור לתשעה באב (11 במספר) פורסמו לאחרונה במהדורה מדעית בידי ש' כהן, 'פיוטים לתשעה באב מאת ר' יוסף אבן אביתור', קבץ על יד, יז (תשס"ג), עמ' 214–253. וראה עוד בהערה הבאה.

בעניין קדמותו של 'ספר יצירה'.²¹ חלקה האחרון של הקומפוזיציה הזאת, הסילוק, סוגף במקור שנחשף בגניזה²² לסילוק אחר, שממנו עלתה ציטטה ברורה מן הספר המסמך הנזכר. הסילוק האחר הזה נמצא מיוחס בכתב יד אירופי מאוחר²³ לאלעזר בירבי קיליר, הפייטן הארץ ישראלי הגדול בן המחצית השנייה של המאה השישית. ייחוס זה, אילו נתאשר, הייתה מתאשרת מכוחו קדמותו השנויה במחלוקת של 'ספר יצירה'. הסילוק של אבן אביתור נדפס בהקשר (המשני) הזה, והוא נדון כנדרש לעניין ההוא.²⁴ לרגל עיסוקי בנושא הוא שחזרתי על פי קטעים מן הגניזה את הקומפוזיציה כולה, ונראה לי שהיא ראויה להתפרסם בשלמותה, הן כדי להציג, במלואה עד כמה שניתן, את היצירה שהסילוק הנזכר בא לסיימה, והן מפני שהיא מייצגת סוג פייטני רב יוקרה שטרם הודגם מעיזבונו של אבן אביתור. בחינת מצבה של הקדושתא בספרד בראשית ימי התגבשות האסכולה על פי יצירה מעיזבונו של פייטן גדול חשובה מטעם זה במיוחד.

זיקתו העקרונית של אבן אביתור לסוג הקדושתא ידועה מאז מן ה'מעמד' המפורסם שלו ליום כיפור: חיבור מונומנטלי זה, שהכיל במקורו את כל מערכות הפיוט שנועדו להיאמר בתפילות היום הקדוש, נע כולו על צירן של ארבע קדושתאות (לשחרית, למוסף, למנחה ולנעילה): כל חלקי ה'מעמד' (לבד מקטעי היוצר) משולבים היו בקדושתאות הללו. קטעים מן ה'מעמד' הזה נשתמרו בכמה מחזורים כמנהג ספרד.²⁵ החיבור עצמו זכה לתהילה עוד בימי הביניים; הוא משתבח כבר בפי יהודה אלהריזי בספר 'תחכמוני',²⁶ וגדולי פייטני ספרד, שלמה אבן גבירול, יצחק אבן גיא ומשה אבן עזרא, חיקו אותו בדייקנות. גופי הקדושתאות הכלולות בחיבור הזה מחקים דוגמאות ארכאיות, מסוג אלו הידועות מיצירותיו של אלעזר בירבי קיליר, מורם של פייטני כל הדורות. אבל עובדה זו אינה מלמדת דבר על מצבה האמתי של הקדושתא במקומו של אבן אביתור ובזמנו. כי מן המפורסמות הוא שתפילות לימי חג חשובים במיוחד מקושטות בהעדפה עקבית בעיטורי שיר בנוסח ישן. גם מחקיו של אבן אביתור שהוזכרו לעיל, שבימיהם כמעט לא כתבו עוד קדושתאות

21 ראה: ע' פליישר, 'לקדמוניות ספר יצירה: על העדות הקילירית ומסביבה', תרביץ, עא (תשס"ב), עמ' 405-432. במאמר הזה נדפסים קטעים מתוך שתי שבעות של אבן אביתור. על קטעים נוספים מן השבעות הזאת העירה ש' אליצור, מחזורי שבעות לסדרים ולפרשות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 24, הערה 24.

22 כ"י ששון 218; שני הסילוקים חותמים שם סדרה ארוכה של פיוטים (מטיפוס ספרדי) לפסח.
23 כ"י מוסקוה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197; כתב יד זה הוא מחזור פרובנסלי מסוף המאה השלוש עשרה או ראשית המאה הארבע עשרה. הוא פורסם במהדורה פקסימילית בידי ד"ש לוינגר, אוסף פיוטי ספרד, ירושלים תשל"ז.

24 ראה במאמרי (לעיל הערה 21), עמ' 412-415.

25 ראה לעיל הערה 11.

26 בשער השלישי ב'תחכמוני' כתב אלהריזי: 'זשירי הגאון רבי יוסף בן שטנאש נעים ויקרים / והוא הראשון שחבר בספרד מעמד ליום הכפורים' (מהדורת י' טופרובסקי, תל אביב תשי"ב, עמ' 44).

בספרד, שילבו במעמדים שכתבו ליום כיפור קדושתאות מטיפוס קלסי. הקדושתא לא הייתה ב'אפנה' בספרד. גם בין יצירותיו של אבן אביתור מעטות הקדושתאות, ואלו שנתרו בידינו מעיזבונו הגיעו לידינו מן הגניזה בלבד, וסביר שנכתבו במזרח.²⁷ אבל הקדושתא ההולכת לפנינו נכתבה בספרד, כפי שיוכח להלן. במחזור פרובנסלי עשיר במיוחד בפיוטים יש גם קדושתא לפסח שחלקים ממנה ניתן לייחס בוודאות לאבן אביתור:²⁸ ממצא זה מלמד שאבן אביתור חיבר עוד בהיותו בספרד קדושתא גם ליום הזה.

[ד]

הקדושתא המתפרסמת להלן היא ליום ויושע, כלומר לשביעי של פסח: מבין כל הקדושתאות של אבן אביתור ששרדו (מלבד הקדושתאות ליום כיפור) זו היחידה שניתן לשחזר אותה כמעט בשלמות. בייחוסה לאבן אביתור אין שום ספק. שמו נקרא עליה מפורשות באחד ממקורותיה,²⁹ וחלקים ממנה חתומים בשמו במטבעות חיתום חד-משמעיות. אף על פי שהקומפוזיציה לא נשתמרה בשום מקור במלוא היקפה המקורי, העתקותיה המקוטעות חופפות ורצופות. גם בהרכבה אין אפוא ספק. כפי שהיא בידינו כעת, היא מונה 241 טורי שיר, אבל עדיין אין היא שלמה: מן החלק השישי שלה, ה'סדר', המפייט את שירת הים פסוק פסוק, עדיין חסרים לנו 30 טורים בדיוק.³⁰ מאחר שרוב הגניזה הספרותית נחרשה כבר, התקווה שתימצא השלמה לחסר הזה קלושה. בספק אנו עומדים גם באשר להיקף הקטע הרביעי: קטע זה מובא לפנינו במקורותיו לכאורה כפיוט שלם,³¹ אבל האקרוסטיכון האלף-ביתי שלו מגיע רק עד האות נו"ן. אחרי הטור המתחיל

27 בין קטעי הגניזה מצויים שרידים מקדושתאות שלו לראש השנה, לשבועות, לשבת נחמו ולחזן (ואולי גם לשבת דברי; ראה במאמרי [לעיל הערה 7], עמ' קפו ואילך). אף אחת מן הקדושתאות הללו לא השאירה זכר במקורות מערביים. אבל הסוג מיוצג גם בעיזבונו הצנוע (מבחינה כמותית) של יצחק בר לוי אבן מר שאול, בן דורו של אבן אביתור. יש לנו ממנו קדושתא יפה לחזן (ראה: ע' פליישר, 'הפייטן יצחק בר לוי ופיוטיו', ש' אברמסון וא' מירסקי [עורכים], ספר חיים שירמן, ירושלים תש"ל, עמ' 309–314) וקטעים מקיפים מקדושתא לסוכות (ראה: הנ"ל, חדשות [לעיל הערה 20], עמ' 444–447). בשתייהן אין אלא שלושת קטעי החוליה הראשונה (פיוטים א–ג), פיוט ד, וסילוק. בקדושתא של ר' יוסף אבן אביתור הנדפסת להלן יש גם פיוט ה. שני הפיוטים כתבו גם שבעות (רבות יחסית), מקצת מהן מורחבות מאוד.

28 הכוונה לכ"י מוסקווה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197 שהוזכר לעיל הערה 23. ראה על זה במאמרי (לעיל הערה 21), עמ' 415.

29 כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 2.7, ראה להלן ברשימת המקורות, סימן 1. בראש הקדושתא כתוב שם 'לרוב בן שטנאש ז"ל'.

30 טורים אלה חסרים בין שורה 167 לשורה 168 בטקסט המשוחזר להלן. את שיעור החסר ניתן לאמוד בדיוק נמרץ על פי המבנה האחיד של הקטע שם. ראה על כך עוד להלן הערה 52.

31 אבל בשני היקפים שונים; ראה להלן בביאור.

באותו זמן יש שם עוד חמישה טורים, שארבעת הראשונים מהם מתחילים (אולי במקרה) באות למ"ד. מצד התוכן אין הפיוט נראה חסר דבר, ואפשר שההיקף העומד לפנינו אותנטי. אבל האלף-בית המקוטע מתמיה במקום הזה: סביר יותר להניח שהאקרוסטיכון היה שלם במקורו, ושהשיר קוצר בידי המעתיקים. גם החסר הזה ספק עם יימלא אי פעם. שאר חלקי הקדושתא שלמים בידינו, לבד ממילים ספורות שפענוחן לא נתאפשר מחמת המקורות שלקו. טקסטים הנסמכים על קטעי גניזה לוקים תכופות בחסרים כאלה: ביחס למצוי בדרך כלל בעולמה של הגניזה מצב הקומפוזיציה הזאת מעולה.

כנרמז לעיל, חייו של אבן אביתור נחצו באמצעים: את מחציתם בילה בספרד ואת מחציתם במזרח. מקובל להניח שפיוטיו שנקלטו במחוזות אירופיים (וצפון אפריקאיים) נכתבו בספרד, והפך הדברים ביצירותיו שנודעו מן הגניזה בלבד. הקדושתא הזאת הגיעה לידינו, ברוב מרכיביה, רק מן הגניזה, אבל כבר צוין לעיל שהסילוק החותם אותה³² נודע גם ממקור אירופי: הוא מועתק, אמנם מחוץ להקשרו המקורי ובקצת שינויים, בכ"י מוסקווה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197.³³ הוא מועתק, כקטע בודד ליום ויושע, בכתב יד ספרדי נוסף, מאוחר עוד יותר.³⁴ הסילוק הזה מובא, כהרחבה לסילוק המיוחס כאמור לקילירי, גם בכ"י ששון 218; כתב יד זה מקורו מן הגניזה, אבל גם הוא 'ספרדי' מצד הרכב תוכנו.³⁵ עובדות אלו מטות את הכף להנחה שהקומפוזיציה נכתבה בספרד.³⁶ ההכרעה בשאלה זו חשובה, מפני שגבולות הלימוד המופק מן הממצא תלויים בה: אם היצירה אכן נכתבה בספרד, הריהי משקפת את שירת הקודש הספרדית של ימי מחברה, והשתקפות זו חשובה להכרת מעמדה של השירה הפייטנית בספרד של ימיו בכלל. חיבוריו המזרחיים של אבן אביתור משקפים מטבע הדברים מנהגי תפילה מזרחיים והעדפות ספרותיות מזרחיות.

[ה]

אשר להרכב הקדושתא צריך להקדים ולומר שהוא מלמד בעיקרון על היענות רבה של

32 העובדה שהסילוק הוא חלק מן הקומפוזיציה המשחזרת להלן אינה מוטלת בספק: כפי שיוסבר, הוא קשור בשרשור אל הקטע שלפניו.

33 כאמור, מהדורה פקסימילית של כתב יד זה פורסמה בידי לוינגר (לעיל הערה 23). הסילוק מועתק שם בעמ' 157-158. הוא חותם שם את הקדושתא לשבת חול המועד פסח שהוזכרה בסוף הסעיף הקודם.

34 כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית 362, Ross, דף 132ב. כתב יד זה הוא מחזור גדול, שהמנהג המיוצג בו קרוב מאוד לזה של כ"י מוסקווה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197 שהוזכר קודם. גופו הועתק כנראה בראשית המאה החמש עשרה.

35 על מקור זה ראה להלן סעיף ה, סימן 9.

36 לשאר סממנים 'ספרדיים' העולים מן היצירה ראה עוד בהרחבה להלן.

המחבר למסורות הקדומות של הסוג. זו קדושתא מקיפה, מרובת מרכיבים, 'קלסית' מצד עקרונות בינויה.³⁷ בימי אבן אביתור גם במזרח כבר לא כתבו (כמעט) קדושתאות כאלו. פייטנים שעוד כתבו קדושתאות (ולא רבים היו כאלה) בימים ההם התעלמו מן היומרה הגרנדיוזית של דוגמאות הסוג המסורתיות וצמצמו את הקדושתא למינימום ההכרחי: הם הותירו ממנה רק את חוליותיה הראשונה (המגן), המחיה והמשלש) והדביקו אליה היישר את חיתומה, את הסילוק. כל מה שבא בדגמים הקדומים בין שני הקצוות הללו הושמט, או הוחלף בקטעי שיר זרים, לעתים בהרבה קטעי שיר זרים, שהחזונים בחרו על פי טעמים והעדפותיהם.

גם הקדושתא הספרדית כך הוא עיקר הרכבה: קטעי חובה בה הם רק שלוש החטיבות הראשונות והסילוק.³⁸ בקדושתא שלנו יש יותר מזה, ומה שנוסף על זה טבוע בגלוי בחותם מסורת הסוג. מלבד החוליה הראשונה על שלוש חטיבותיה (קטעים א-ג) יש בקומפוזיציה הזאת גם חוליה שנייה (פיוטים ד-ה), ואפילו 'סדר' (קטע ו) מן הסוג השכיח בקדושתאות החג בכלל (ובקדושתאות ליום ויושע בפרט) בחוליה השלישית.³⁹ גם הסילוק החותם את הקומפוזיציה מזכיר, אמנם בזעיר אנפין, את הסילוקים (הקיליריים) הקלסיים. מבנה היצירה מעיד אפוא במשורר שהכיר את חוקי הקדושתא המסורתיים, ושביקש לשמור אמונים לחוקים האלה. אבן אביתור נראה אפילו שמרני יותר (בקומפוזיציה הזאת לפחות) מעמיתיו שבמזרח. תופעה זו אינה מפליאה, כי מרכזים חדשים, פריפריים, דבקים בדרך

37 חוקי הבינוי המסובכים למדי של הקדושתא מקיימים בקומפוזיציה הזאת בדייקנות. על החוקים האלה ראה בספרי שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 138-164. שלוש החטיבות הראשונות של הקדושתא (המגן, המחיה והמשלש) מביאות כמקובל גוף (סטרופי) ארוך, שרשרת פסוקים וסטרופת סיום. המקראות הראשונים של שרשרת הפסוקים נרמזים כמקובל בסוף גופי החטיבות, וסטרופת הסיום קשורות אל הפסוק שלפניהן בשרשור. שרשרת הפסוקים של המגן והמחיה פותחות בשני הפסוקים הראשונים של פרשת החג (המגן בשמ' יג 17, והמחיה בשמ' יג 18), אף זאת כמקובל. סטרופות הסיום רומזות בטור האחרון שלהן לברכות שלאחריהן, וזו של המחיה מזכירה בסופה, כרגיל בקדושתאות למועדי הקיץ, את נושא הטל. בחוליה הזאת יש סטייה אחת בלבד מן המקובל, והיא ששרשרת הפסוקים של המשלש פותחת בפסוק מן הכתובים (תה' קו 9): בקדושתא הקלסית מובא במקום הזה פסוק ראשון של הפטרת היום (מן הנביאים) או פסוק שלישי של קריאת היום בתורה. אבל סטייה זו אינה חמורה, ויש כיוצא בה בקדושתאות המאוחרות יותר. שאר חלקי הקרובה מתאימים גם כן למקובל בסוג. על קצת סטיות בעניין זה ראה להלן. גם מצד המשקל בנויים חלקי הקדושתא העיקריים כמקובל: כל המרכיבים העיקריים מביאים בהקפדה עקבית ארבע הטעמות כבדות לסור. יוצא מן הכלל הזה רק הסילוק, שאינו נשקל בדייקנות גם בקדושתאות הקלסיות. הקפדה זו ראויה לציון מיוחד כי היא נדירה למדי בקדושתא המאוחרת.

38 על הקדושתא בתקופת הפיוט המזרחי המאוחר ראה בספרי (שם), עמ' 290-297. אמנם פייטני ספרד הרחיבו את חטיבות הפתיחה של הקדושתאות בקטעי ביניים שונים ('פומונים'), אבל שיטה זו לא נודעה במזרח. על הקדושתא הספרדית ראה: שם, עמ' 370-376. פייטני ספרד קיימו את הדגם הקדום של הקדושתא רק ברפרטואר של יום הכיפורים.

39 ראה על זה להלן בפירוט.

כלל בהעדפה ברורה במסורות הקדומות והיוקרתיות יותר המגיעות אליהם מן המטרופולין. מהלכים מודרניים, חדשניים, קוסמים להם (בהתחלה) פחות. את עיקר הקדושתא בנה אבן אביתור על פסוקי פרשת החג (שמ' יג 17 – טו 27), המספרת ביציאת מצרים ובקריעת ים סוף, והכוללת את שירת הים. את הזיקה אל קריאת היום בתורה הבליט אבן אביתור על ידי שקישט את מחרוזות גופי שלוש החטיבות הראשונות, העשויות סטרופות מרובעות, בפתיחות מקראיות רצופות ממנה, משמ' יג 17 (ויהי בשלח פרעה את העם) ועד טו 1 (אז ישיר משה): הוא הציב בקטעים הללו בראש כל טור ראשון ושלישי במחרוזות מילת פתיחה מפסוקי הקטע המקראי הזה. אבן אביתור בנה תחילה על הפתיחות המקראיות הללו שני אלף-ביתים, אחד ישר (א"ב) ואחד הפוך (תשר"ק).⁴⁰ כך ניצל את הפסוקים שלמן שמ' יג 17 עד יד 25. את פתיחות ששת הפסוקים שנותרו לו עד שמ' יד 31, הציב בחטיבה השלישית. בחטיבה הזאת חתם את שמו, בראשי הטורים ותכופות גם בראשי התיבות שבאמצע, במטבע ארוך: 'יוסף בר יצחק מארדי חזק'. מכל מקום החטיבה הזאת קצרה מאוד ביחס לשתיים שלפניה: אלו עומדות על שבע מחרוזות כל אחת, וזו על שלוש בלבד. גם אורכן של שתי החטיבות הראשונות⁴¹ וגם קיצורה היחסי של השלישית בלתי שכיחים בקדושתא הקלסית. אמנם החטיבה השלישית (המשלש) שונה לעתים בקדושתאות הקלסיות שינוי מה משתי קודמותיה,⁴² אבל החרیגה מה הסימטריה השגורה בפייטנות הסטנדרדית במקום הזה היא מעשה יוצא דופן. צריך לומר שגם השימוש השופע בפתיחות מקראיות בחטיבות הפתיחה של הקדושתא הוא מהלך 'מודרני'. בפיוט הקלסי פיוטי המגן, המחיה והמשלש חשופים לגמרי או כמעט לגמרי מקיטושי תבנית. פתיחות מקראיות באות לעתים בקדושתאות הקדומות המפייטות את מגילת שיר השירים – אלו יוצאות דופן במסורת המרכזית של הסוג, אך הן נפוצות למדי בתקופת הפיוט המזרחי המאוחר, ואפשר שאבן אביתור ראה בקדושתאות אלה מופת למעשהו בקדושתא הזאת.⁴³

40 מלאכה מסודרת למשעי ניכרת במהלך הזה. ככלל כל המחרוזות מביאות שתי פתיחות מקראיות, אך במגן ובמחיה יש אחת שמביאה שלוש: בשתיהן זו המחרוזת האחרונה. אבל על פסוק אחד (שמ' יד 13: 'יירדפו מצרים') דילג המשורר, מן הסתם בטעות. למותר לציין שהאקרוסטיכון עוקף את הפתיחות המקראיות ותופס את ראשי המילים שלאחריהן. הוא מדלג כמובן כליל על הסימטיות המקראיות. גופי שתי החטיבות הראשונות בקדושתא שלנו מקיפים הרבה יותר מן המקובל במסורת הקדומה של הסוג. קדושתאות קלסיות מביאות בשני הקטעים הללו לעתים קרובות חצאי אלף-ביתים (א-ל במגן, מ-ת במחיה). אמנם בקדושתאות למועדים חשובים עומדים הקטעים תכופות על אלף-ביתים שלמים, אלא שאותיות האלף-בית מסודרות במקרים האלה תמיד בראשי כל הטורים. כאן עוקף האלף-בית כל טור רביעי.

42 כך דווקא בפיוטים הקדומים מאוד: באופן קבוע אצל ינאי, ולעתים קרובות אצל אלעזר בירבי קליר. ראה בספרי (לעיל הערה 37), עמ' 143–145.

43 קדושתא מטיפוס זה מתועדת כבר אצל ינאי, ראה: פיוטי ינאי (לעיל הערה 6), עמ' רעב (מ-חזור פיוטי רבי ינאי לשבתות ולמועדים, ב, מהדורת צ"מ רבינוביץ, 'ירושלים תשמ"ו, עמ' 272–289). פייטנים חיברו קדושתאות כאלו לכל המועדים (כולל שבתות הפורענות). הפליא לעשות בזה שלמה

לא נתקרה דעתו של אבן אביתור במה שקישט את גופי החטיבות הראשונות של חיבורו בפתיחות מקראיות: הוא גם סיים בקטעים הללו את המחזרות בטורים מן המקרא בשיטת הסימנות המקראיות. את הפסוקים לצורך זה ליקט ממקומות שונים, לפי הנצרך לענייני השיר. גם השימוש הזה משייך את הפייטן לתקופתו. בקדושתא הקדומה אין שימוש בסימנות מקראיות בחוליה הראשונה: השימוש בקישוט הזה מתרבה בתקופת הפיוט המזרחי המאוחר, ורק בו הוא נעשה שגור. הקישוטים המופרזות, המופגגות, הברוקיות כמעט, היא (גם כאן) אות של איחור. אבן אביתור, פייטן 'פריפרי' אבל וירטואוז אמתי של צורות ושל לשון, מציג כאן לראווה כישורים טכניים מעוררי התפעלות, שכן המטרופולין היה אולי מוותר על הצגתם. ספרד של זמנו נעה כאן בין רצונה להישאר נאמנה לדגמים הקדומים לבין כמיהתה המולדת לסוגי היופי המוחצנים.

להקשר הזה שייכות גם חתימותיו התכופות של הפייטן בחלקים השונים של חיבורו. קדושתאות קדומות נחתמות בידי מחבריהן פעם אחת בלבד, ולכל היותר פעמיים.⁴⁴ שלוש החטיבות הראשונות של הקדושתא הזאת חתומות שלוש פעמים, בחתימות ארוכות: פעמיים, בראשי כל המילים, במחזרות הסיום של המגן ושל המחיה ('יוסף ברבי יצחק') ופעם באריכות בראשי הטורים (והמילים) של המשלש ('יוסף ברבי יצחק מארדי חזק'). נוסף על כך חתם אבן אביתור את שמו בקטע ו שש פעמים ('יוסף'),⁴⁵ ועוד פעמיים בסילוק, בתחילתו ובסופו ('יוסף'). המהלך הזה טיפוסי לאבן אביתור, שדאג לחתום כמעט כל שיר שכתב. אבל התופעה נעשית לאחר ימיו טיפוסית לפייטנות הספרדית בכלל, והיא כנראה פועל יוצא של מודעות מסוג חדש של הפייטן לחשיבות עצמו ולחשיבות מקצועו. קרוב להניח שמאחורי המהלך הזה עומד (גם) העדר האימון של היוצר המאוחר במצוקותה של היצירה הקומפוזיציונית המקיפה. פייטן קדום ידע שיצירתו, גם אם היא ארוכה וגם אם היא מורכבת מחלקים רבים, תישאר במתכונתה המבנית המקורית, ודיה שתיחתם פעם אחת. הפייטן המאוחר כבר לא היה בטוח בזה, ובצדק.

מעמדו של הקטע שלאחר המשלש כפיוט ד מוגדר בבירור במקורות שלפנינו: הוא ניכר בצירוף 'אל נא' הבא בראשו באחד מכתבי היד,⁴⁶ ובפורמולה 'חי וקיים מרום נורא וקדוש', החותמת אותו בשני מקורות.⁴⁷ גם מבנהו החד-חרוזי ותוכנו מקרבים אותו אל

סולמן, שכתב בדרך הזאת קדושתאות מורכבות (לכל שבע ברכות העמידה) לרוב המועדים. ראה: ו' פדבה, "וארץ אצהיל בשירות מנושקות": קדושתא לפסח לשלמה סולמן, קבץ על יד, יא, ב (תשמ"ט), עמ' 3-61.

44 'פעם אחת' (לפי המסורת הקילירית) בפיוט ה. פייטנים (ובתוכם לעתים רחוקות הקילירי עצמו) חתמו גם בסטרופות הסיום של המגן והמחיה ולפעמים גם בגוף המשלש.

45 במה שלפנינו; הקטע הביא במקור תשע חתימות.

46 כ"ד. על סימני ההיכר של פיוטי ד בקדושתאות ראה בספרי (לעיל הערה 37), עמ' 145-147.

47 כ"ד, ה. בכ"י ה רק 'חי וקיים'.

מה שמצוי בקדושתאות הסטנדרדיות בפיוטי ד. גם הקטע החמישי הוא מעין פיוט השגור בקדושתאות, אף על פי שסימן ההיכר המובהק של פיוטי ה, הפורמולה 'אל נא לעולם תוערץ' שבסופם,⁴⁸ חסר במקורו (היחיד) של הקטע. הקטע הזה מפיץ באריכות דרשה ידועה המונה 'עשר שירות' שנודעו בעולם, תשע שנאמרו מפי גיבורי מקרא שונים ואחת שעתידי להיאמר מפי ישראל לעתיד לבוא. הדרשה מופיעה בכמה קובצי אגדה קדומים ומאוחרים, אך רשימת השירות הנמנות בהם אינה אחידה. הנושא ידוע גם מעיבודים פייטניים נוספים, קדומים ומאוחרים: גם הם שונים זה מזה, על פי הרוב בפרטים מועטים.⁴⁹ גם הסילוק החותם את הקדושתא שלנו מפיץ בחלקו העיקרי, בפרוטרוט, דרשה ידועה.⁵⁰ פיוטי ה בקדושתאות מוקדשים כבר מאז ימיו של ינאי לדברי מדרשות;⁵¹ אופיו המדרשי הבולט של הקטע אצלנו מלמד שוב על בקיאותו העקרונית של אבן אביתור בחוקת הקדושתא. העובדה שהתופעה מוכחת כאן ביצירה שנכתבה בספרד ראויה להדגשה מיוחדת, מפני שהיא מתעדת שוב, בחריפות, את זיקתה העמוקה והמודעת של שירת הקודש העברית בספרד בראשיתה אל מסורתה האותנטית של השירה הפייטנית (המזרחית). מכאן שהתפתחותה המאוחרת, המהפכנית, של הפייטנות הספרדית אינה פועל יוצא של העדר ידיעה (או של ידיעה שטחית) בהלכות התבנית המסורתיות של סוגי הפיוט הקדום, אלא תוצאה של התרחקות, ולימים הינתקות מכוונת ומודעת, מהלכות אלה. בקטע השישי שב אבן אביתור אל פרשת היום במקום שמשך את ידו ממנה בסוף המשלש. הוא מפיץ בקטע הזה בהרחבה את פסוקי שירת הים מ'אז ישיר משה' ועד 'יי ימלוך לעולם ועד', בקטעי שיר הטבועים בחותם תבנית זהה: כל חטיבת שיר בסדרה הזאת עשויה שמונה שורות חד-חרוזיות (=שתי סטרופות מרובעות) המלוות מחרוזות ביניים של שלוש שורות. החטיבות וסטרופות הביניים נחתמות בסיומות רצופות משירת הים. כל קטעי

48 ראה בספרי (לעיל הערה 37), עמ' 146.

49 על הטופוס הזה בשירה הפייטנית ראה דבריה המסכמים של ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 212-214. הקטע הנדון כאן נזכר שם, עמ' 214, הערה 74. כפי שמציינת המהדירה שם, רשימת השירות אצל אבן אביתור קרובה מאוד לזו המובאת בפיוט מקביל של פינחס הכהן, מלבד שהשירה התשיעית מושמת אצל פינחס בפי חזקיה ואצל אבן אביתור בפי יהושפט. מעט לפני אבן אביתור שרוב גם יוסף אלברדאני בקדושתא שלו ליום ויושע פיוט ה על עשר השירות; ראה: ט' בארי, החזן הגדול אשר בבגדאד: פיוטי יוסף בן חיים אלברדאני, ירושלים תשס"ג, עמ' 449-451.

50 ראה על כך להלן.

51 ראה על זה: י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב תש"ס, עמ' 210-225. עובדה זו מסבירה כנראה את העיסוק בעשר השירות בפיוטי ה דווקא, הן אצל אבן אביתור והן אצל אלברדאני. פינחס מספר בדרשה זו בסדרת רהיטים שכל אחד מהם מוקדש לנושא מדרשי בעל עשרה מרכיבים (ראה: מהדורת אליצור [לעיל הערה 49], עמ' 213-215). רשימת השירות אצל אלברדאני שונה מן הרשימה המופיעה אצל אבן אביתור, וקשה לתאר זיקה בין שני המשוררים. פיוטי אלברדאני אינם מתועדים במקורות אירופיים.

הסדרה משורשים: גופי החטיבות קשורים כך אל סטרופות הביניים שלאחריהם, ואלו קשורות אל פתיחות גופי החטיבות העוקבים. טורי גופי החטיבות מסודרים באקרוסטיכון אלפביתי: כל שלוש חטיבות מתחלקות באלפבית אחד (א-ה; ט-ע; פ-ת; האות תי"ו חוזרת בראש שלושה טורים), בעוד מחזרות הביניים המפסיקות ביניהם מביאות כל אחת חתימה קצרה של המשורר: 'יוסף'. המערכת הכילה אפוא שלושה אלף-ביתים, שכל אחד נחלק לשלוש חטיבות. סך החטיבות בפיוט היה תשע,⁵² ומספר הפסוקים שנתפייטו בהם 18, כמספר הפסוקים בשירת הים.

גם בקטע הזה התאים אבן אביתור את עצמו למסורת הקדומה של השירה הפייטנית. קטעי שירה המפייטים ברצף את פסוקי שירת הים הם קטעי קבע בקדושתאות לוישע: הם ממלאים את החוליה השלישית של הקדושתאות, שהיא מאז מקום ה'רהיטים'.⁵³ קטעים אלה קרואים 'סדר' או 'סדר לוישע', ותבניתם המקובלת היא זו העולה לפנינו בקדושתא הנדונה כאן.⁵⁴ הסדרים לוישע הם קטעי שיר עצמאיים הקשורים אלה לאלה במחזרות מעבר תלת-טוריות. גופי הקטעים תופסים בדרך כלל אלף-ביתים שלמים, ופתיחות הפסוקים המתפייטים בהם משמשות בהם לעתים קרובות כמילות קבע.⁵⁵ פייטנים מאוחרים סלסלו את תבנית הסדרים שלהם, לעתים בהפלגה גדולה: מפורסם במיוחד סדר מונומנטלי שהעמיד שמואל השלישי, בן דורו (המבוגר יותר) של אבן אביתור. פיוט זה, שפורסם לפני זמן רב בידי ישראל דוידסון,⁵⁶ מקושט בשפע עצום של קישוטי תבנית, אבל מבנהו הבסיסי זהה לסדר של אבן אביתור, מלבד שגופי החטיבות אצלו הם של 12 שורות (=שלוש

52 מתוך אלו חסרות לנו בין השורות 167–168 30 שורות: 5 שורות שהשלימו את החטיבה שהסתיימה בשם' טו 7 ('זכרוב גאונך תהרס') ועוד 3 שורות של מחזרות הביניים שלאחריה, שהסתיימה בשם' טו 8 ('זכרוב אפיך'). ומכאן חסרות שתי חטיבות שלמות, כולל מחזרות הביניים שלאחריהן, שהסתיימו בשם' טו 9–12, בסך הכול עוד 22 טורים.

53 ה'רהיטים' ניכרים בכתובות המוצגות בראשם, המציינות את תוכנם על פי פסוק שעניינו נדון בהם. הכתובות פותחות בקביעות במילה 'ובכן'. גם הסדר של אבן אביתור מצוין בראשו 'ובכן וישע יי', משמע שגם המעתיק הגדירו (בדין) כרהיט.

54 ראה על כך בספרי (לעיל הערה 37), עמ' 179. וראה: אליצור (לעיל הערה 49), עמ' 90–93.
55 שרידים מסדר קדום (כנראה קילירי) לוישע ראה: ש' שפיגל, אבות הפיוט, בעריכת מ"ח שמלצר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 164–167. קטעים מקיפים הגיעו לידינו מן הסדר ליום זה שחיבר פינחס הכהן; ראה: אליצור (שם), עמ' 328–351, וראה תיאור תבניתו שם במבוא, עמ' 90–93. סדר זה שימש מופת לר' אברהם (כך) בן משה, פייטן מזרחי שפעל כנראה במאה העשירית-האחת עשרה; ראה עליו: ש' אליצור, 'שני פיוטים לוישע למשוררים בלתי נודעים', קבץ על יד, יד (תשנ"ח), עמ' 42–72.

56 ראה: י' דוידסון, גנזי שכטר, ג, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 58–99. סדר דומה במורכבותו הגיע לידינו ממשורר אלמוני, שפעל מן הסתם במאה האחת עשרה; ראה: W.J. van Bakkum, 'Shir Ha-Shirim: A Medieval Hebrew Poem for the Seventh Day of Passover', *Dutch Studies*, 1.1 (1995), pp. 21–84.

סטרופות מרובעות) ולא של שמונה בלבד. אבן אביתור הילך בשיר בחסכנות ולא קישט אותו בשום קישוט מלבד השרשור.⁵⁷

הסילוק המסיים את הקומפוזיציה הוא כאמור הקטע היחיד מן הקדושתא שכבר ראה אור וכבר גם נדון בהקשר אחר.⁵⁸ גם הוא עשוי בעיקרון לפי המקובל בקדושתא המזרחית. הסילוקים הסטנדרדיים הם קטעים ארוכים המורכבים מגושי שיר בעלי היקפים מתחלפים. הם מוגדרים בדרך כלל כמליצה מחורזת, מפני שעל פי רוב אין בהם עיצוב סטרופי מוצק. מאז ימיו של הקילירי שכיחים בסילוקים קטעי דרשה מפויטים המעמידים מערכות מקבילות של רעיונות או מעשים בויקה אנלוגית זו אל זו, בנוסח 'כמו [...] כן [...] וכוונמה.⁵⁹ דרשה בנוסח זה עומדת גם במרכז הסילוק שלנו: היא מקישה את עשר המכות שהוכו המצרים במצרים לעשר מכות כיצא בהן שעתידות לבוא על אדום בקץ הימין, כהבטחת הנביא: 'כאשר שָׁמַע לַמְצָרִים יִחִילו כְּשָׁמַע צָר' (יש' כג 5).⁶⁰ המקור המדרשי שאבן אביתור עבד על פיו מצוי לפנינו בפסיקתא דרב כהנא,⁶¹ אבל האגדה ידועה, בנוסחאות שונות, גם ממדרשים אחרים. לפני הקטע הזה העמיד אבן אביתור פתיחה שאותה קשר בראשה, בשרשור, אל סוף הסדר שלפניה.⁶² הוא חתם בפתיחה זו את שמו 'יוסף'. את הקטע הדרשני סיים במחרוזת ארוכה יותר, חד־חרוזית, והוסיף עליה מחרוזת סיום וסיכום. גם במחרוזת הסיום חתם בשמו 'יוסף', וגם אותה קישר אל מה שלפניה בשרשור.

57 שמואל השלישי קשר בשרשור רק את גופי החסיבות אל סטרופות המעבר שלאחריהם. את ראשי החסיבות לא שרשר. סביר להניח שאבן אביתור ושמואל השלישי לא ראו איש את יצירת רעהו. הדמיון בין שתי הקומפוזיציות הוא תוצאה של היענות עקרונית של שני הפייטנים למסורות הקדומות של הסוג.

58 ראה במאמרי (לעיל הערה 21) ובספרות הרשומה שם.

59 על שיטה זו ראה: ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קיליר', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 392. וראה בפירוט: ש' אליצור, 'לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים', ספר היובל לכבוד י' פרנקל (בדפוס).

60 טור 205. 'צור' = אדום לפי המדרש בבראשית רבה סא, ז (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 669), שלפיו 'כל "צר" הנאמר במקרא [...] חסר [=בלי וי"ו]', ברומי הכתוב מדבר'.

61 ראה: פסיקתא דרב כהנא ז (מהדורת מגדלבוים, עמ' 133). עיבודו של אבן אביתור חופף בדיוק נמרץ את המובא במדרש, ואינו סוטה ממנו אלא במכת חושך, שלעניינה מובא בפסיקתא המקרא 'ונסה עליה קו תהו ואבני בהו' (יש' לד 11), בעוד אבן אביתור מביא את הפסוק 'כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים' וכו' (יש' ס 2). אין ספק שנוסח המדרש משובש, כי 'ונסה עליה קו תהו' אינו שייך למכת חושך (ראש פסוק זה, 'וירשעה קאת וקפד', מובא כאסמכתא למכת ערוב). אבל המקרא ביש' ס 2 מובא במדרש מיד בסוף הדרשה (עמ' 134) והוא תלוש שם מכל הקשר. ברור שהמקראות נתחלפו במדרש בטעות, והנוסח שעמד לעיני אבן אביתור הוא הנכון, ואפשר לתקן את לשון הפסיקתא על פיו.

62 המהלך הזה אינו מקובל בקדושתאות: ככלל הסילוק תלוש ממה שלפניו ופתיחתו מסומנת בכותרת סטראוטפית ('ובכך ולך תעלה קדושה כי אתה אלוהינו' או 'ובכן ונעריצך אלוהינו' או כיצא באלה). כותרת זו מסומנת בידי המחבר עצמו בכ"ו, למרות השרשור. היא באה במקומה גם בכ"ז ז ('ובכן ולך תעלה').

הקטע האחרון בקדושתא עומד אפוא גם הוא בסימן הזיקה הברורה אל המסורות המקובלות. אף על פי שהיקפו מצומצם יחסית למקובל בקדושתאות החג הקלסיות, אי אפשר לטעות במידת החוב שהוא חב לדגמים הקדומים. גרעינו המרכזי הוא מטיפוס קילירי מובהק. אבל אין כאן תואם גמור למופתים הקדומים: אבן אביתור קשר את הסילוק אל הפיוט שלפניו בשרשור, ואת הקטע ה'קילירי' הקיף בקטעי פתיחה וסיום חתומים, שמקומם לא יכירם בשום אופן בקדושתא הקלסית. גם בקטע הזה הדבקות במופתים השגורים נמהלת אפוא בסלסולים 'מודרניים', וישן וחדש משמשים גם כאן בערבוביה. כך נראו בוודאי פני השירה הפייטנית בספרד בראשיתה, וסביר היה שכך ייראו. בית הכנסת אינו מקום המהפכות והשינויים הרדיקליים. אבל גם הוא מקום שמשנה את פניו, ולו לאט, עם השתנות הדיוקן התרבותי של קהל המתפללים.

[1]

לשונו של אבן אביתור בפיוטיו ייחודית; היא ניכרת בקלות בכל יצירותיו. היא עזה ודחושה ומכונפת, והיא חבה חוב גלוי לחידושי של רב סעדיה גאון.⁶³ אין היא לשון סעדיאנית מובהקת: היא אינה נגועה בהגזמות הפנטסטיות שלשון הגאון מתאפיינת בהן. אין היא נוקשה, סתומה, מנייריסטית כמעט, כלשונו. אבל היא מדברת בשם המודעות הסעדיאנית למרכזיותו של המופת המקראי בברירת המילים והתצורות בלשון הפיוט. הניחוח התנ"כי המורגש בלשונו, אף על פי שאינו סעדיאני מופגן, הוא מעין סעדיאני.⁶⁴ אבל גם עברית תנ"כית בנוסח שירת החול הספרדית אין כאן; להפך, היצירה משופעת במילים ובצורות לשון פייטניות מובהקות, כגון 'נשם' (טור 13), 'נָם' (טור 18), 'אום' (טור 21), 'סלסול' (טורים 29, 238), 'יוקש' (טור 30), 'תַּחבֹּלֶת' (טור 33), 'חֶפֶר' (טור 42), 'חֶלֶץ' (טור 45), 'אֶלֶץ' (טור 46), 'עֶלֶץ' (טור 47), 'יוחשר' (טורים 63, 135), 'הָג' (טור 101), 'פֶּץ' (טור 116), 'צביון' (טור 125), 'אתשיר' (טור 133), 'הקשיר' (טור 137), 'תיווך' (טור 160), 'מהמור ולאב' (טור 182), 'תאב' (טור 185) ועוד, אבל אלה טבעיים בכל טקסט פייטני, ובפרט בסוג ארכאי כמו הקדושתא. בולטים יותר מאלה חידושי הלשון (ה'סעדיאניים' בעיקרון), שהם, כפי שכבר העיר זולאי בשעתו, סימני ההיכר המובהקים של פיוטי אבן אביתור, ובראשם שמות העצם על משקל מפעל או מפעול, כגון 'מבחור' (טור 5), 'מפרע' (טור 10), 'מפצר' (טור 49), 'מצלול' (טורים 57, 152, 171), 'מפלאים' (טור 170)⁶⁵ ו'משאב'

63 על העברית הסעדיאנית ראה בפירוט: זולאי, האסכולה (לעיל הערה 6), עמ' לא-מ.

64 התצורות הסעדיאניות הייחודיות (המוגדרות אצל זולאי [שם] כ'צורות שאינן לפי הדקדוק המקובל בדינו'), נדירות (מאד) אצל אבן אביתור. כנגד זה שגורות אצלו (אם כי במידה פחותה מאשר אצל רב סעדיה) הצורות הנמנות אצל זולאי במדור 'סגנון מקראי' (שם, עמ' לג).

65 על שימוש התכופ של אבן אביתור במילים 'מצלול' ו'מפלאים' העמידה אליצור, בין יוסף (לעיל הערה 20), עמ' 75 והערה 21.

(טור 183), וצירופי פעלים נטויים עם שמות הפועל או עם מקור מוחלט, כגון 'דבר לא דבר' (טור 15), 'פילוך אז פולצו' (טור 22), 'טרוף עת אטרפם' (טור 50), 'ראה ראה' (טור 78), 'שאה שאה' (טור 80), 'לאה לא לאה' (טור 82), 'רנן או נרנן' (טור 126), 'טרוף טרפו' (טור 143), 'פרשט פרוס' (טור 165) ו'רא ירוא' (טור 187).⁶⁶ צירופים אלה תורמים תרומה נכבדת לאווירה המקראית האופפת את קטעי השיר הללו. מוסיפים עליהם שימושים תכופים למדי בווי"ו ההיפוך, שסעדיה גאון התירה לבוא בקהל אחרי שנודתה מן השירה הפייטנית מאות בשנים. היא תכופה בקדושתא שלנו מטבע הדברים בשלוש החטיבות הראשונות, שבהן כל טור שני מתחיל בפתיחה מקראית, שהיא, גם בפרשה הזאת, לעתים קרובות פועל בעתיד מהופך. גם הסימיות המקראיות החותמות את המחזרות מביאות אתן תכופות וי"ו היפוך. אבל הצורה שגורה גם בגופי הקטעים, שהם דברי הפייטן עצמו, כגון: 'יסר בכי נבכים וישתם מעבר' (טור 59), 'ובני מוף אבדת ותשחית קומת ארזיו' (טור 71), 'ינצח במלחמות ולא לאה לא לאה' (טור 82), 'זירה קמיו ויחלקם לפאה' (טור 83), 'יה טרוף טרפו וישימיה לשמה' (טור 143), 'זו יצרת העלזת ויעלזון / סוגפי פזוריק ראו ויפחזון' (טורים 176-177), 'געה רוחם ותקצר ותדאב' (טור 180), 'מים הובשת ותחץ גולי משאב' (טור 183), 'ראו ויבושו קנאת סגולתך' (טור 193). נופך מקראי נמשך על היצירה גם משימושים ארכאיים מסוג 'מני' (טור 1), 'בלתי' (טור 11), 'למו' (טור 84), 'במו' (טור 86), 'זמרת' (טור 104); 'במו' [לשוני] (טור 133), 'במו' [פי] (טור 135). יסודות מקראיים אלה נטמעים בקטעי הקומפוזיציה בפשטות, וניכר שהם מטבע סגנונו של הפייטן. אף על פי שעדיין אין כאן, ברמה ה'אידיאולוגית', אלא המשך של הקו הסעדיאני, הנה העדר הראווה וההפרזה ביישום הקו הזה מוכיח שסגנון הפייטן הוא זה, ולא מעשה חיקוי מכוון. סגנונו של אבן אביתור אינו מקראי טהור כמובן, אבל הוא מקראי ברוחו, וכבר מתבשרת בו, באופן עקרוני, בשורתה המקראית של ספרד הקלסית. בדרך צחות אפשר לומר שאצל רב סעדיה ותלמידיו המקרא נתלה כקישוט חיצוני, מופגן, על הגוף הפייטני המסורתי (כמעט) של הטקסט, בעוד אצל אבן אביתור המצב הפוך: היסוד הפייטני המסורתי הוא קישוט חיצוני ללבה המקראית של לשון היצירה.

להקשר הזה יש לשייך גם את השימוש המופרז (לכאורה) בקישוטי תבנית מקראיים בקדושתא שלפנינו, כלומר את הפתיחות ואת הסימיות המקראיות העולות מכל קטעי היצירה (להוציא קטע ד). שייך להקשר הזה לא רק עצם השימוש בקישוטים הללו, אלא גם טיב השימוש בהם, ובעיקר טיב השימוש בהם בשלוש החטיבות הראשונות. אמת, בימיו של אבן אביתור הסימיות המקראיות נפוצו בכל סוגי הפיוט, והשימוש בהן כבר

66 זולאי הגדיר את השימוש הזה כאחד מן 'המובהקים ביותר שבסגנון הסעדיאני'. לדבריו 'בכל מקום שאתה מוצא שימוש חוזר ונשנה, דע שיצירת האסכולה הסעדיאנית לפניך' (זולאי, האסכולה [לעיל הערה 6], עמ' לג). לדבריו אבן אביתור "'התאהב" ממש בסגנון זה' (שם, עמ' לד).

נעשה שגרה גמורה. לבם של פייטנים כבר היה גס בו. אבל הבדק את הסימנות המקראיות של אבן אביתור בקומפוזיציה הזאת יופתע לראות שכמעט כל הסימנות בלתי צפויות במקומותיהן. אבן אביתור מביא אותן ממרחקים גדולים, מהקשרים בלתי סבירים, מספרי מקרא שלא היו שגורים מעולם על פי מתפללים מן השורה. התאמתן להקשר הפייטני החדש אינה מובנת מאליה, וגם לא תמיד היא חלקה.⁶⁷ אבל הן משתלבות בטקסט עצמו בטבעיות, המעידה בהן שלא הובאו אל היצירה בעל כורחן, אלא נגררו אחרי הרעיון שהמשורר ביקש לבטא. הן מספרות לא בשבח בקיאותו הנפלאה של אבן אביתור במקרא, אלא בשבח כישרונו. אבן אביתור מציג כאן רמת היספגות חדשה, 'ספרדית' (אם אפשר לומר כך), של הסגנון המקראי בתודעתו ובתת־הכרתו, ולשון היונקת מסולם ערכים תרבותי חדש, מהפכני.

[1]

מן המפורסמות הוא שהשירה הפייטנית נעה, מצד תכניה, במעגל מצומצם וסגור. שירת הקודש היא אמנות שימושית, וככל אמנות מסוג זה היא משועבדת למטרות שהיא מכוונת להשיג. תכניה נתונים מראש: פיוטי השבתות והחגים מדברים לעולם בענייני השבתות והחגים, ועניינים אלה, גם אם רבים הם לכאורה, מוגבלים. העשייה הפייטנית השופעת, הבלתי מוגבלת בממדיה, מיתזה את העניינים האלה עד מהרה. אמת, בשבתות (וקצת גם בחגים), יכלו הפייטנים להשתרע על מצע אפי רחב: המוסכמות הפייטניות לא רק התירו אלא גם חייבו, במידה זו או אחרת, לספר את מעשה הימים השונים לא רק על פי התורה שבכתב אלא גם על פי התורה שבעל פה. אבל גם העניין הזה לא הציע לפייטנים חומר מספיק. הוא גם היה ידוע למתפללים, בין מן העיון במקורות ובין מן השגרה הפייטנית עצמה שחזרה ודשה בו שוב ושוב. עניין זה גם לא התאים כל כך להקשר הליטורגי שהשירה הפייטנית הייתה נתונה בו בתוקף תפקידה. כי סיפור, גם אם הוא סיפור מקראי מקודש, אינו תפילה, והצבתו בלב מעמד שנועד בראש וראשונה לתפילה, גם אם התקבלה מכוח השגרה, נשארה בכל זאת בלתי טבעית. מטעם זה לא פיתחה השירה הפייטנית סגולות אפיות ראויות לשמן, ונשארה במצב סטטי, גם בהקשרים שאפשרו או אפילו חייבו מהלך דינמי. השירה הפייטנית אינה מפתחת סיפור או רעיון; היא מעדיפה להתמקד במקטע סיפורי בודד או בטופס של רעיון נתון ולנוע סביבו סחור סחור, לנסח אותו במילים שונות ובאופנים שונים, להתבונן בו מזוויות מתחלפות, בלי להרחיבו כלל או כמעט כלל. הדגם המועדף של השירה הפייטנית הוא דגם של נושא ווריאציות:⁶⁸ הנושא אמנם נתון

67 לא מעטות מן הסימנות מופקעות בעליל מהקשרן המקורי, וכמעט שניתן להגדירן סימנות מתואמות.
68 הגדרה קולעת זו שמעתי מפי תלמידתי ד"ר זויה קופלמן.

מראש, ובמעמד הליטורגי הספציפי הוא כמעט מובן מאליו, אבל הווריאציות חדשות ובלתי צפויות. הן מתחלפות ממחרות למחרות ומפתיעות שוב ושוב, לא מפני שהן מוסיפות על הנושא דברים בלתי צפויים, אלא דווקא מפני שאינן מוסיפות עליו דבר. כישורנו של המשורר נחשף בפני שומעיו ביכולתו לבטא את נושאו השגור בפנים מתחדשות.

הקדושתא ההולכת לפנינו פרדיגמטית לאופי הזה של השירה הפייטנית. ולפי שהיא מעשה ידיו של משורר אמתי, היא מדגימה את יתרונותיו. אבן אביתור אינו טורח כלל לספר לקהל את המעשה הנדוש של יציאת מצרים וקריעת ים סוף; הוא רק מציב על הבמה את שני ה'גיבורים' של הדרמה המיתית, אחד מלך אביון, מלך בשר ודם, והאחר אדון העולמים, העומדים כביכול זה מול זה, רגע לפני תחילת הקרב המכריע. הוא מתבונן בהם, ומספר בהם, גם כמי שצופה בתמימות במאבק איתנים בין כוחות שווים, גם כמי שמכיר את יחסי הכוחות ובו לצד שמתעלם מהם; גם כמי שאינו יודע מה יהיו תוצאות ההתגוששות וחרד כביכול לבאות, וגם כמי שיודע גם יודע, ולפרטיו, את סופה. המחרות אינן מוסרות פריטים על מה שקדם לקרב; הן רק רומזות להם פה ושם ברמזים קלים. רמזים אלה נקראים להעמיק בתודעת השומעים את תחושת הממד הפנטסטי, הגרוטסקי כמעט, של ההתגוששות הצפויה. מחרות הסיום של המגן והמחיה משמשות בהקשר הזה כאתגרות ליריות, כמיני הפסקות קצרות בין סיבוב לסיבוב בירת אגרוף. הן מחזירות את השיר אל המעמד הליטורגי הקונקרטי ומנסחות תפילות קצרות בשם הקהל. רק בחטיבה השלישית מוכרע הקרב: האל גוער בים והוא נבקע.

פיוט ד הוא שיר תהילה של המשורר לכבוד המנצח. הוא מעין תחליף אישי לשירה ששרו משה ובני ישראל על הים: אף הוא, כשירת הים, פותח ב'אשירה ליי כי גאה גאה' (ואף נחתם כן), אלא שהגוף הראשון של הפסוק מוסב כאן על המשורר הניצב לפני קהל ומדבר בשם עצמו. הוא מונה את מעשי גבורתו של האל כדרך שמהללים איש מלחמה אחרי ניצחון גדול: לא בהתייחס אל תשועתם של הנושעים, אלא בהתייחס אל מפלתם המבישה, המחפירה, המשפילה, של המנוצחים. ישראל נזכרים בקטע הזה רק בהתחלת הקטע ('בעני עניי עת ראה ראה'; טור 78) ובסופו ('מובחריו הוציא בורוע נוראה', טור 89); בין שתי הקצוות האלה האל מְשָׁמֵם את 'דרי מוֹף' (טור 80), זורה אותם ומחלקם לפאה (טור 83); הוא מודד להם מידה כנגד מידה (טור 84), טורף להם זרוע עם קדקוד (טור 85), יורה בהם 250 מכות (טור 86), מכלה אותם בועם ביום שואה ומשואה (טור 87), לוחץ אותם ביום אפו ומשפיל את קומתם (טור 88). המהלך התמטי מזכיר, ולו מרחוק, קטעים משירי המלחמה של שמואל הנגיד, שהם, בחלקים אלה שלהם, בבואה לשירי התהילה ששרו משוררים ערבים לכבוד מלכים ומצביאים לאחר מסעי מלחמה מוצלחים. לא נתפלא למצוא בסוף הקטע את הפייטן מחזיק טובה לעצמו על ששר את תהילת בוראו ואף רומז לשכר שהוא מקווה ליטול ממנו על שירו:

לְכֵן לְשִׁמוּ אֲנֻצִית בְּהוֹדָאָה
 לְעוֹמֶתוֹ אֶבְנֵי שִׁירָה נוֹרָאָה
 לְמוֹלוֹ אֲצַפְצַף תְּהִלָּה נִשְׂאָה
 לְזִכּוֹתֵי לְשׁוֹרֵר בִּירוּשָׁלַיִם לְשָׁנָה הַבָּאָה⁶⁹
 (ו) אֲשִׁירָה לִי כִי גָאָה גָאָה

בדרך זו נדונה גם שירת הים בקטע השישי של הקומפוזיציה. יוצאים מן הכלל הזה רק שני הקטעים הדרשניים של הקדושתא, קטע ה, המספר בעשר השירות, והסילוק, המקיש, בתנופה אסכולוגית נסערת, את יציאת מצרים לגאולה העתידה.

היצירה ראויה לניתוח מדויק גם ברמה הממוקדת של יחידות הטקסט הקטנות שלה, כי גם בצד הזה כבר מתבשרת בה, ולו בעיקרון, בשורת הפואטיקה הספרדית החדשה, הנותנת דעתה למרכיבים הזעירים של השיר לא פחות (ואולי אף יותר) מאשר למהלכיו המקיפים. תשומת לב זו היא כמובן טבעית אצל משורר אמתי. אצל אבן אביתור היא מתחייבת גם מן המופת הסעדיאני, אלא שנקודת הכובד אצלו שונה קצת. רב סעדיה שכלל את טורי השיר בעיקר בלשונם, שֶׁצִמְתָּה בשיריו דומיננטית ומכרעת. אל העֲצֻמָּה המתמקדת דווקא בנקודה הזאת בא הגאון לא רק מן המודל הערבי, אלא גם מן המסורת הקמאית של השירה הפייטנית. תפיסתו המהפכנית בדבר מרכזיותה של הלשון העברית בהווייתה של תרבות ישראל חבה חוב מסוים לשניהם. אצל אבן אביתור הלשון, אף שהיא עזה ומסוללת, תופסת מקום בולט פחות. הרקמה הססגונית של הטקסט שובה את העין באמצעים שונים. חוט של מקוריות מפתיעה משוך למשל על מערכת הכינויים שהמשורר מניע ביצירתו, ועל הזיקות הדקות לעתים המתהוות ביניהם. פרעה מלך מצרים מכונה למשל בתוארי גנאי קונטקסטואליים: הוא 'אויל' כבר בטור הראשון של הקדושתא, והוא 'אוחו באיולתו' בטור השני. הוא מכונה שוב 'אויל' בטור 14 ו'מהולל' בטור 17. במקביל לזה מכונה האל 'גאה' בטור 3, 'יוצר כל רוח ונשם' בטור 13 ו'נאור' בטור 18. בקטע השני מעומתים המצרים עם ישראל: ישראל מכונים 'חבצלת' בטור 35, והמצרים 'כסילים' בטור שאחרי כן; ישראל קרואים 'אום נושעה' בטור 38, ופרעה 'המצפצף תועה' בטור שאחרי כן; המצרים קרואים 'שוטנים' בטור 42, וישראל 'נחלת שפר' בטור 43; ישראל קרואים 'רפויי חלץ' בטור 45, והמצרים 'עריץ', 'לץ' בטור 48 ו'יריבים הממרים במפצר' בטור 49; מצרים קרואים 'חורשי תהפוכות' ו'עובדי מסכות' בטורים 54–55, וישראל 'דגלים' בטור 57; האל נקרא 'יוסד מוסדות נשיה' בטור 65, והמצרים כנגדו 'מפיקי פליליה' בטור

69 על לשון זו ושימושה אצל אבן אביתור ראה: אליצור, בין יוסף (לעיל הערה 20), עמ' 85, הערה 57. חרשניים, אבל חד־פעמיים לפי שעה, הם שמות התואר הנספחים בקטע הזה לשמות: 'מלחמה מופלאה' (טור 81), 'זרוע נוראה' (טור 89), 'שירה נוראה' (טור 92), 'תהלה נשאה' (טור 93).

66; ישראל קרואים 'יוצאי סונה עם שני חוזיו' בטור 69, וכנגדם מצרים 'בני מופ' 70 בטור 71. חלק נכבד מן הכינויים הללו מבריקים בחידושם.

מעניין גם שימוש, התכוף במפתיע, של המשורר בהשאלות, במיוחד ברמות הזוה נמוכות יחסית. רב במיוחד שימוש במבנים מטונימיים, שהם כמיני כינויים, מפותחים יותר מן הרגיל, למושגים ייחודיים, המציירים מעשים פשוטים בתמונות מורכבות. כך למשל ה'אוויל' הנזכר בפתחת הקדושתא אינו שוגה, אלא הוא סר מאורח מסוקל ואוחז במסלול מעוקל (טורים 1-2); האל אינו מענישו, אלא מסב לו משפט במשקל (טור 3); פרעה אינו לוקח את רכבו, אלא את 'גלגליו, גלגלי מבחור' (טור 5); 71 האל אינו קם כנגדו אלא הוא שולח 'דו מן החור' (טור 6); 'מרכבות שיחור' נוסעות, ורכבו 'נופל אחר' (טורים 7-8); הקב"ה אינו מודד לפרעה כאיוולתו, אלא הוא 'חש בעוז קרוא יום המפרע' (טור 10); המצרים אינם מעזים פנים כלפי מעלה, אלא אומרים 'לזות מילין בגרון' (טור 17), בעוד האל 'נב קרוא משנה שברון' (טור 18), ומחזק את 'סגור לבם' (טור 19); פרעה אינו חוטא שוב ושוב, אלא לוקח 'קלון לנפשו כפעם בפעם', ו'מחזק רכבי גלגליו מלאחר פעם' (טור 25-26). 72 הוא אינו מתכנן מהלכיו בערמה, אלא 'תר להערים תחבולת' (טור 33); את גדודיו משכלת 'זרוע מחוללת' (טור 34); 'ישראל אינם מעוטי עמים אלא 'רפויי חלק' (טור 45); ה'יריבים הממרים במפצר' עתידים לראות בסופם אם יד ה' תקצר (טור 50); ה' אינו משמיד את המצרים אלא מסייע בהם את חצו הנותץ כל מבצר (טור 51); לא האל נלחם במצרים אלא זעם אלוהי המערכות זועם 'לפי רגע חורשי תהפוכות' (טורים 53-54); הוא נוטה משמי רום ידו הנטויה ומפליא עצה ומגדיל תושייה (טורים 67-68); הוא גם משחית לבני מופ 'את קומת ארזיו' (טור 71), 73 והוא נוקב במטיו ראש פרזיו (טור 72). כשנגלית תשועת האל 'חלילי זמר אז צלצלו', רוצה לומר ישראל אמרו שירה (טור 74); ברדתו להכות את מצרים הקב"ה לא שם עבים רכבו, אלא 'גלגליו שת עב ועל רוח דאה' (טור 79); הוא אינו משלם להם כגמולם, אלא 'חש למור למו מדה במדה בסאסאה' (טור 84); אין הוא מכלה אותם אלא הוא טורף להם 'זרוע אף קדקד ופאה' (טור 85); הוא לוחץ אותם ביום אפו ומשפיל את קומתם (טור 88). כנגד זה את 'מובחריו' הוא מוציא 'בזרוע נוראה' (טור 89). המשורר השר שירה לה' מתשיר מנחה טהורה במו לשונו, ומחשיר שירות במו פיו (טורים 133, 135); הקב"ה מוציא את ישראל ברינה ומקשיר לראשו צניף מלוכה (טור 137); הוא כוסף 'להצליל בנבך אויבי יונה תמה / לכן הוא וכל גדודיו צללו שמה' (טורים 145-146); הוא גם מתווך 'בנבכי ים מְעֻנִי מסלולות' (טור 160); האל לא הציל את ישראל מיד משנאיו אלא 'פֶּרֶש פרוס אזורעיו לסוכך בחיריו' (טורים 165-166); הוא

70 'דרי מופ' גם בטור 80. 'מוף ופתרוס' בטור 166.

71 'גלגלי מבחור', מלבד שהוא סינקדוכה טעון, הוא גם סמיכות תיאור (במקום גלגלי [רכבו] הנבחרים).

72 'רכבי גלגליו' הוא סמיכות הפוכה, במקום 'גלגלי רכבו'. 'גלגלי רכבו' הוא סינקדוכה.

73 כאן על דרך המספורה, אלא שמקור התמונה במקרא (יש' לו 24).

לא כילה את אויביהם אלא 'גדע תורן ותדהר' (טור 167);⁷⁴ 'טפסרי צר' שראו במפלת חילם 'לבם נכאב, יגעה רוחם ותקצר ותדאב' (טורים 179–180); 'לארץ שחו במהמור ולאב' (טור 182); הקב"ה מחץ נין ונכד 'בחיק אב' (טור 184). מובן שאין כאן (עדיין) לשון פיגורטיווית נוסח שירת החול הקלסית שלנו בספרד, אבל יש כאן בלי ספק רצון גלוי לצייר מראות ורעיונות במילים. הדחף הזה, שהוא כאן אולי שוב פרי כישרונו המולד של משורר בעל שיעור קומה יותר מאשר שיטה מלומדה ומודעת, מבשר גם הוא עידן חדש בשירה העברית.

[ח]

הקדושתא ההולכת לפנינו הייתה נפוצה למדי בימי קדם, וקטעים ממנה הגיעו לידינו מ-11 מקורות, אשר שישה מהם הכילו מן הסתם את הקומפוזיציה בשלמותה.⁷⁵ קטע גדול מסופה (טורים 168–241) מצוי בידינו בעצם כתיבת ידו של אבן אביתור (כ"י ו). אף על פי שהיצירה נכתבה כנראה בספרד, רק הסילוק שלה הגיע לידינו (גם) מהעתקות אירופיות (כ"י ט, י). כל שאר העתקותיה עלו מן הגניזה. ההסבר לתופעה הזאת נעוץ בוודאי בעובדה שקהילות ספרד המאוחרות מיעטו לומר קדושתאות בשלוש רגלים, ואלה שאמרו העדיפו יצירות משל פייטני ספרד הקלסיים על פני יצירות של אבן אביתור. העובדה שאבן אביתור ישב שנים רבות במצרים, רוב הזמן כנראה בפסטאט, עיר הגניזה, מסבירה את ריבוי ההעתקות שנעשו שם בימי קדם מן היצירה הזאת. מאות יצירות משל אבן אביתור הגיעו לידינו באופן זה. מובן שגם רמתה הספרותית המעולה של הקדושתא תרמה לתפוצתה במזרח. ממצאי הגניזה מוכיחים שהקדמונים ידעו להעריך נכונה את איכותן של יצירות שיר: יצירות מעולות העתקותיהן רבות בדרך כלל.

ואלה המקורות שעל פיהן שוחזרה הקדושתא הזאת:

1. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 2.7 (כ"י א). גיליון חיצון של קונטרס שהכיל קטעים מקדושתת כלאים לפסח. דף א1 שימש שער, והוא חלק. עמוד ב של הדף הזה מביא את התחלת הקדושתא (טורים 1–12). בראש העמוד כתוב כאן 'מעמד ויושע' באותיות גדולות, ובצד, באותיות קטנות יותר: 'ללרב בן שטנאש ז"ל', כלומר לרב בן שטנאש (=אבן אביתור) ז"ל.⁷⁶ סימן 5 להלן הוא חלק מכתב יד זה.
2. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 102.121 (כ"י ב). שני דפים רצופים

74 טור זה, מטפורה מרהיבה כשלעצמה, לקוי למרבה הצער בהמשכו.

75 מקורות 1 ו-5 הם חלקים מכתב יד אחד; מקורות 3 ו-4 הם שני חצאים של דף אחד. בסימנים 9–11 מועק רק הסילוק.

76 יוסף אבן אביתור קרוי לעתים קרובות בכותרות פיוטיו 'רב' סתם ('ללרב').

מהעתיקה מפוארת של הקדושתא.⁷⁷ בראש הקומפוזיציה כתוב 'מגן לויושע'. היצירה מובאת כאן מתחילתה עד טור 108. דף 2 לקה בתחתיתו, ושתי השורות האחרונות ממנו ניטלו כמעט לגמרי.

3. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S Misc. 22.119 (כ"י ג). מחצית עליונה של דף שנקרע לרוחבו. כתוב בראשו 'קדושתא'. מכיל בעמוד א את טורים 1–21, ובעמוד ב את טורים 33–50 עם ניקוד מלא. בראש הקטע שבעמוד ב כתוב: 'מחיה'.
4. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 109.61 (כ"י ג¹). המחצית התחתונה של הדף שבסימן 3. משלים את הקטעים שצוינו בערך הקודם: עמוד א מכיל את טורים 22–32, ועמוד ב את טורים 51–64.
5. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 2.5 (כ"י ד). שני דפים רצופים מן הקונטרס שתחילתו בסימן 1 לעיל. טורים 41–90.
6. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 109.21 (כ"י ה). דף אחד. טורים 77–167.
7. כ"י אוקספורד, ספריית בודלי, Heb. d. 42 (נויבאואר–קאולי 2740/13) (כ"י ו). שישה דפים רצופים בכתיבת רב יוסף אבן אביתור (תצלום מעמוד של כתב יד זה מובא אצל ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, א, ירושלים תשס"ו, א, מול עמ' 48). טורים 168–241.
8. כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 198.93 (כ"י ז). שני דפים לא רצופים ממחזור קדום. בדף 1א–ב טורים 190–221 של הקדושתא שלנו.
9. כ"י ששון 218 (כ"י ח), מכיל 21 דפים ממחזור קדום לפסח, מטיפוס ספרדי. המקור תואר בפרוטרוט על ידי מ' זולאי, 'רשימת פיוטי הגניזה באוסף ששון', קריית ספר, כז (תשי"א), עמ' 82–96. ראה עליו גם: ע' פליישר, 'לקדמוניות ספר יצירה: על העדות הקילירית ומסביבה', תרביץ, עא (תשס"ב), עמ' 411–414. טורים 206–241.
10. כ"י מוסקווה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197 (כ"י ט), מחזור פרובנסלי מסוף המאה השלוש עשרה או ראשית המאה הארבע עשרה. יצא לאור בהוצאה פקסימילית בידי ד"ש לוינגר, אוסף פיוטי ספרד, ירושלים תשל"ז, עמ' 157–158. טורים 201–241.
11. כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית Ross. 362, דף 135–136א (כ"י י). מחזור פרובנסלי גדול מראשית המאה החמש עשרה. טורים 201–241.

⁷⁷ היחידה פותחת בקטע (אותיות ה-ת) מתוך פיוט אלף-ביתי חד-חרוזי לשבועות. פיוט זה תחילתו 'ידידי ומשיב נפש' והוא מועתק בשלמותו בכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 3.104. מחרוזת הפתיחה שלו חתומה 'יוסף', וקרוב להניח שגם הוא של אבן אביתור. את סוגו של השיר קשה לקבוע; בכתב היד הנזכר הוא שימש אולי גוף יוצר, אבל נראה יותר שנכתב כחלק מקדושתא.

וכך לשון הקדושתא המשווה:

מעמד ויושע
ללרב בן שטנאש ז"ל

א ויהי / אויל בסורו מני אורח מסוקל
באחוז באילתו במסלול מעוקל
ויסב / גאה תת משפט במשקל
הנה יי רוכב על עב קל

5 ויקח / גלגליו גלגלי מבחור
דודי שלח ידו מן החור
ויסעו / הוצן מרכבות שיחור
ויפל רוכבו אחור

וי / זמם להשמיד חפרע
10 חש בעזו [קרא יום] המפרע
לא / טורף טרפו [בלתי ברוחו נכרע]
כי [ליום איד יחשך רע]

מקורות: כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 2.7, טורים 11-1 (א); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S Misc. 102.121, טורים 102-1 (ב); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 109.61, טורים 22-32, 22.119, טורים 21-1, 50-33 (ג); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 109.61, טורים 22-32, 64-51 (ג'); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 2.5, טורים 41-90 (ד); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 109.21, טורים 77-167 (ה); כ"י אוקספורד, ספריית בודלי, Heb. d. 42, (נויבאואר-קאולי 2740/13), טורים 168-241 (ו); כ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 198.93, טורים 190-221 (ז); כ"י ששון 218, טורים 206-241 (ח); כ"י מוסקווי, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 197, עמ' 157-158, טורים 201-241 (ט); כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית Ross. 362, דף 135ב-136א, טורים 201-241 (י)

א. טורים 11-1 על פי כ"י א; טורים 12-28 על פי כ"י ב. כותרת: בכ"י ב: 'מגן לויושע'; בכ"י ג: 'קדושתא'. ביאור: 1 אויל: כינוי לפרעה. מני וכו': מדרך הישר. מסוקל: שפונה מאבני מכושול (יש' סב 10). 2 באחוז וכו': בהתמידו במריו. במסלול מעוקל: בדרך החטא. 3 גאה: כינוי לקב"ה. תת וכו': למוד לו על פי חטאו. 4 הנה וכו': יש' יט 1, וסוף הפסוק: 'ובא מצרים'. 5 גלגליו: רכבו, על דרך הסינקדוכה. גלגלי מבחור: סמיכות תיאור, ור"ל: רכב בחור (שמ' יד 7). 6 דודי וכו': ה' נטה את ידו עלי. הלשון על פי שה"ש ה 4. כ"י ב גורס: 'דודי או' וכו'. 7 הוצן: גייסות, כפירוש הראשונים לפסוק 'ובאו עליך הוצן רכב וגלגל' (יח' כג 24). שיחור: כינוי למצרים (יר' ב 18). 8 ויפל וכו': בר' מט 17. 9 זמם: כיוון, חשב. חפרע: את פרעה. הכינוי (על פי יר' מד 30) שכיח בשיירה הפייטנית. 10 חש: מיהר. ונוסח כ"י ב, ג: 'חשב בעזו' וכו'. קרא וכו': לקבוע מועד להיפרע ממנו. ההשלמה על פי כ"י ב, והנוסח שם: 'המופרע', אבל הווי"ו מסומנת למחיקה. 11 לא טורף טרפו: לא אויב שנלחם בו גיחו. בלתי וכו': רק רוח ה' הביסה אותו. ונוסח כ"י ג: 'כי אם' במקום 'בלתי'. 12 מכאן

וידבר / יוצר כל רוח ונשם
 כה תאמרו לאויל שלח בני וגרשם
 דבר / לא דבר כי אמר ארשם
 אז חלף רוח ויעבר ונשם

ואמר / מהולל לזות מילין בגרון
 נאור אז [נשם] קרוא משנה שפרון
 וחזקתי / סגור לבו עד ליום אף וחרון
 למען ידעו דור אחרון

ויגד / עוז אלהים עם אום עולסת
 פילון אז פולצו אשישי קיר חרשת
 ויאסר / צר אזורי שריון וקשקשת
 בחורי און ופי בסת

ויקח / קלון לנפשו בפעם בפעם
 ויחזק / רכבי גלגליו מלאחר פעם
 וירדפו / שוטנים בלבב נפעם
 ויקראו בשלח פרעה את העם

על פי כ"י ב. כי ליום איד וכו'; איוב כא 30; ור"ל כי הרשע נחשך מעונש עד בוא יום אידו. ההשלמה על פי כ"י ג. 13 ונשם: ונשמה. 14 שלח וכו'; על פי שמ' ד 23. 15 דבר וכו'; אבל פרעה לא נענה. אירשם: אשמידם. 16 אז וכו'; חב' א 11. 17 מהולל: הכסיל. מלשון 'מהוללי כי נשבעו' (תה' קב 9) וכדומה. לזות מילין: דברי גנאי (מש' 24). וכ"י ג גורס: 'מלים'. 18 נאור: כינוי לקב"ה. בכ"י ב בטעות: 'מרס', ותוקן למעלה מן השורה. נשם: אמר, החליט. המילה מחזקה בכ"י ב והשלמתי על פי כ"י ג. קרוא וכו'; להביא עליו שבר כפול. 19 סגור לבו: את לבו הסגור. לצירוף (במובן שונה) ראה: ה' יג 8. 20 למען וכו'; תה' עז 6. 21 ויגד וכו'; נודעו לפרעה גבורות שעשה האל לישראל. אום עולסת: כינוי לישראל, השמחה באלוהיה. 22 פילון וכו'; נודעו יסודות מצרים. בכ"י ג': 'פלץ אז פולצו', והוא נוח יותר. אשישי קיר חרשת: אשיותיה של מצרים; על פי: 'לאשישי קיר חרשת תהגו' (יש' טז 7). 'אשישי' מתפרש שם מלשון אשיות. 'קיר חרשת', שהוא כינוי למואב במקרא, משמש כאן כינוי כללי לאומות העולם. 23 אזורי שריון וכו'; את כלי זינו. שריון וקשקשת: הצירוף על פי שמ"א יז 7, והוא, על דרך ההנדיאדיס, במקום שריון קשקשים. ונוסח כ"י ג': 'ויאסור צר רכבו אזורי שריון וקשקשת'. 24 בחורי וכו'; יח' ל 17. און ופי בסת הן ערים במצרים. 25 ויקח קלון: הצירוף על פי מש' ט 7. ור"ל כנראה: המשיך בדרכו הרעה. 26 רכבי גלגליו: סמיכות הפוכה, במקום גלגלי רכבו. מלאחר פעם: שלא יאחר. 27 שוטנים: היו"ד כתובה מעל לשורה, והמילה אינה מתאימה לאלף-בית, הדורש כאן ש"ן ימנית. ונראה שצ"ל: שוטים. וכך הוא כנראה בכ"י ג'. בלבב נפעם: בהתרגשות. 28 וי קראו: בכ"י ג': 'וי וי קראו', והוא על פי הדרשה: 'ויחי' – מי צוחח ווי? מצרים צוחים ווי' (פסיקתא דרב כהנא, בשלח ז [מהדורת מנדלבוים, עמ' 183]). בשלח וכו'; שמ' יג 17. שרשרת הפסוקים: פסוקים 3-5 חסרים בכ"י ג'.

1. ככ>תוב< ויהי בשלח פרעה >את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבנו מצרימה> (שם' יג 17)
2. ונ>אמר< אף בל נטעו אף בל זורעו >אף בל שרש בארץ גזעם וגם נשף בהם ויבשו וסערה כקש תשאם> (יש' מ 24)
3. ונ>אמר< ושמתי משפט לקו וצדקה >למשקלת ויעה ברד מחסה כזב וסתר מים ישטפו> (שם כח 17)
4. ונ>אמר< איש חכם נשפט את א>יש< (כסיל) [אוייל] >ורגז ושחק ואין נחת< (מש' כט 9)
5. ונ>אמר< תחת גערה במבין >מהכות כסיל מאה> (שם יז 10)
6. ונ>אמר< אוהבי יי שנאו רע שומר >נפשות חסידיו מיד רשעים יצילם> (תה' צו 10)

א¹ יִצִּילִם / וַיִּקְשִׁיב סֶלְסוּל פְּרוּשִׁי

30 בְּמַרְבִּית רְצוֹנוֹ בְּהַעֲבִירוֹ יִקְשִׁי

יִרְצֶה צְפִירַת חַג קִדְשִׁי

מִגֵּן מַעֲדֵי כְבוֹדִי וּמְרִים רֹאשִׁי

ב>רוך מגן<

ב וּפְרָעָה / תֵּר לְהַעֲרִים תַּחְבּוּלַת

שִׁיכְלָה גְדוּדָיו זֶרֶעַ מְחולֶּלֶת

35 וַיֹּאמְרוּ / רְדוּף אַחֲרֵי חֲבַצְלַת

פִּי כְסִילִים יִהְיֶה אֹלֶת

הָלֹא / קִדְם קְדָמוֹת זֹאת נוֹדְעָה

צִדְקַת אֱלֹהִים עִם אוֹם נוֹשָׁעָה

וַיֹּאמֶר / פִּקּוּד פִּקּוּדֵת הַמִּצְפָּצֶף תוֹעָה

40 וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה

א¹. על פי כ"ב. ביאור: 29 ויקשיב וכו'; ויטה אחזן ליפי דבריי המפורשים. 30 במרבית רצונו: בחסדו הרב, בסמיכות תיאור הפוכה. אבל בכ"י ג' כתוב: 'בנועם רצונו'. בהעבירו יקשי: בסלחו לחטאי. 31 צפירת וכו': תפארת חגי הקדוש. 32 מגן וכו': תה' ג 4. ב. על פי כ"ב. בכ"י ג כתוב בראשו: 'מחיה'. ביאור: 33 תר: ביקש. תחבולת: תחבולה. 34 גדודיו: את גדודיו. זרע מחוללת: של הקב"ה. הצירוף על פי יש' נא 9. 35 ויאמר: ניסר. חבצלת: כינוי לישראל, על פי שה"ש ב 1. 36 פי כסילים יהגה אולת: אין פסוק כזה. וקרובים לזה 'פי כסילים יביע אולת' (מש' טו 2) ו'פי כסילים ירעה אולת' (שם 14). ובכ"י ג כתוב: 'פי כסילים יפרוש אולת', והוא צירוף של המקראות הנזכרים עם 'וכסיל יפרש אולת' (מש' יג 16). 37 קדם קדמות: מאו ומתמיד. ור"ל: הלאו מתמיד ידועים חסדי ה' עם ישראל. 38 אום נושעה: כינוי לישראל, על פי: 'עם נושע בה' (דב' לג 29). 39 ויאמר: גמר אומר. פקוד וכו': לפקוד על המצרים את עוונם. המצפצף תועה: כינוי לפרעה, שדיבר סרה על ה'. והצירוף על פי 'ולדבר אל ה' תועה' (יש' לב 6) המובא בשרשרת הפסוקים. 40 וגם וכו': מש' טז 4.

יִי / עַת יִזְמָה לֹא יוֹעִיל כּוֹפֵר
 שׁוֹטְנִים יְבוֹשׁוּ בְּכִלְיָהּ וְחֹפֵר
 וַיֹּאמֶר / נָקוּם נִקְמַת נַחֲלַת שְׁפָר
 כִּי יִי צָבָאוֹת יַעֲזֹז וּמִי יִפֹּר

45 וְאַתָּה / מְרוֹם מְאֹמֶץ רְפוּיִי חֲלָץ
 לְצִיר מִלִּלְתָּהּ בְּהִתְצַבּוֹ בְּאֶלֶךְ
 וְאֲנִי / כּוֹנֵנִתִּי יוֹם זֶה יוֹם עֲלֶיךָ
 כִּי אֶפֶס עָרִיץ וְכֹלָה לֶךְ

וַיִּדְעוּ / יְרִיבִים הַמִּמְרִים בְּמַפְצָר
 50 טְרוֹף עַת אֶטְרֹפֶם אִם יְדֵי תִקְצָר
 וַיִּסַּע / חֲצִי הַנּוֹתֵץ כָּל מִבְצָר
 אֲשֶׁר חֲשַׁכְתִּי לְעַת צָר

וַיְבוֹא / זַעַם אֱלֹהֵי מַעֲרֻכּוֹת
 וַיִּזְעַם לְפִי רֶגַע [ע] חוֹרְשֵׁי תְהוֹפּוֹכוֹת
 55 וַיֵּט / הַנְּטִיָּה עַל עוֹבְדֵי מַסְכּוֹת
 הָמוּ גּוֹיִים מָטוּ מִמְּלָכוֹת

וַיְבוֹאוּ / דְּגָלִים בְּמַצְלוּלֵי מִשְׁבָּר
 וַיְהִי / גְּאוֹנָם רַב וּמִשׁוֹשָׁם גָּבֵר
 וַיִּסָּר / בְּכִי נִבְכִּים וַיִּשִׁיתָם מַעֲבָר

41 יִזְמָה: כנראה שיבוש. ונוסח כ"י ב, ד: 'זומם'. 42 וחפר: ובושה. מלשון 'חפרה הלבנה' (יש' כד 23). 43 נחלת שפר: כינוי לישראל, על פי תה' סז 6. 44 כי וכו': יש' יד 27. 45 ואתה מרום: על פי תה' צב 9. רפויי חלץ: חלושי כוח, והוא כאן כינוי לישראל. 46 לציד: לשליח, כינוי למשה. מיללתה: אמרת. באלץ: במצב של דחק ואילוצ. 47 ואני וכו': דברי ה'. עלץ: שמחה. 48 כי אפס וכו': יש' כט 20. 49 הממרים וכו': המתמידים במריים. במפצר: במרי (שמ"א טו 23). ובכ"י ד, בטעות: 'במצפר'. 50 אם וכו': על פי במ' יא 23. 51 ויסע: ונשלח כנגדו. חצי: בכ"י ד, בטעות: 'חיצו'. 52 אשר וכו': איוב לח 23. 53 אלהי מערכות: הצירוף על פי שמ"א, יז 45. 54 לפי רגע: בן רגע. חורשי תהפוכות: הזוממים לעשות רע. אבל בכ"י ג', ד סדר סופי הטורים הפוך, וכאן כתוב: 'עובדי מסכות'. 55 הנטיה: נראה משובש. ובכ"י ג, ד: 'ידו הנטיה' והוא פשוט, אלא שהוא נגד האקרוסטיכון הדרוש כאן מילה שפתיחתה בה"א. ואולי צ"ל 'הנטיה' או 'היד הנטיה'. וראה גם להלן טור 67. ובסוף הטור כתוב בכתבי היד הג'ל: 'על חורשי תהפוכות'. מסכות: פסילים. 56 המו וכו': עד שהמו גויים וכו'. תה' מו 7. 57 ויבואו: הפייסן דילג כאן, כנראה בטעות, על פתיחת הפסוק בשמ' יד 23: 'וירדפו'. דגלים: מחנה ישראל. בכ"י ג', ד: 'דגולים'. במצוללי משבר: במעמקי הגלים. 58 ומשושם גבר: כך בקולמוס ראשון בכתב היד, אבל הסופר תיקן למעלה מן השורה כנראה ל'ושושם מגובר'. 59 בכי נבכים: את תרועמת מעמקי הים, שמיאנו להיבקע. ראה לזה מכילתא דרבי ישמעאל, ויהי ד (מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 102). וישיתם: ושם אותם.

60 עת ויסב אלהים את העם דרך המדבר

1. ככ>תוב> ויסב אלהים את העם >דרך המדבר ים סוף וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים> (שמ' יג 18)
2. ונ>אמר> כי יי צבאות יעץ >ומי יפר וידו הנטויה ומי ישיבנה> (יש' יד 27)
3. ונ>אמר> כי נבל נבלה ידבר >ולבו יעשה און לעשות חנף ולדבר אל יי תועה להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר> (שם לב 6)
4. ונ>אמר> המו גוים מטו ממלכות >נתן בקולו תמוג ארץ> (תה' מז 7)
5. ונ>אמר> לא ישא פני כל כופר >ולא יאבה כי תרבה שחר> (מש' ו 35)
6. ונ>אמר> צפון וימין אתה בראתם >תבור וחרמון בשמך ירננו> (תה' פט 13)

ב1 ירננו / וישירו סוּחִי פִּעְלִיךָ
בְּטִלְי רִבִּיִּים בְּהִקְצֶךָ יְחֻלִּיךָ
יִחְשְׁרוּ צְפוֹנִים חַיֹּת קְמוּלִיךָ
כִּי טַל אֹרֹת טִלְיךָ

ב>דרך מחיה<

ג65 ויאמר / יוסד מוסדות נְשִׂיָה
שום פִּלְיָה בְּמַפְיָי פִּלְיָה
ויט / מְשָׁמִי רוּם יְדוֹ הַנְּטוּיָה
הַפִּלְיָה עֲצָה הַגְּדִיל תוֹשִׁיָה

וישובו / יוצאי סוּנָה עִם שְׁנֵי חוֹזִי

70 חָשׁוּ קְרֹא שִׁירַת מְעוּזִי

ובני / מוֹף אֲבֹדֶת וּתְשֻׁחִית קוֹמַת אֶרְצִי

60 עת: בכ"י ג' תלוי בין השיטין. ויסב וכו': שמ' יג 18. שרשרת הפסוקים: פסוקים 3-5 חסרים בכ"י ג', ד. בכ"י ד' השאיר הסופר שורה פנויה אחרי פסוק 2 וכתב בראשה ונ>אמר>, אבל לא השלים.
ב'. על פי כ"י ב. ביאור: 61 סוּחִי וכו': ישראל, המספרים מעשיך. אבל בכ"י ג', ד: סודרי'. 62 בטללי רביבים: בנספי טל, בסמיכות הפוכה. בהקצך: לתחייה. יחולך: המצפים לך. בכ"י ד: 'יחולך'.
63 יחשורו: יושפעו. מלשון 'חשרת מים עבי שחקים' (שמ"ב כב 12). צפונים: טלליך הגנוזים. חיות: להחיות. קמולך: מתוך. 64 כי טל וכו': יש' כו 19. והמשך הפסוק: 'ארץ רפאים תפיל'.
ג. על פי כ"י ב. ביאור: 65 יוסד וכו': כינוי לקב"ה. נשיה: ארץ (תה' פח 13). 66 שום פליליה: להעניש, לבוא משפט. מלשון 'נתן בפללים' (שמ"ב כא 22). במפיקי פליליה: בחוטאים, במי שפקו פליליה (יש' כח, ז). בכ"י ד, כנראה בטעות: 'טלילה'. 68 הפליא וכו': יש' כח 29. 69 סונה: מצרים (יח' כס 10 ועוד). שני חוזי: משה ואהרן. 70 שירת מעוזי: שירה לאלוהיהם. בכ"י ד: 'שירות'.
71 מוֹף: מצרים (הו' ט 6); הכינוי חורר כמה פעמים בהמשך. אבל בכ"י ד: 'נוף'. ותשחית וכו': והורדת אותם מגדולתם. הלשון על פי מל"ב יט 23; יש' לו 24.

נִקְבַּת בְּמִשְׁיֹו רֹאשׁ פְּרִיזִי

וְיוֹשֻׁעַ / רַבְבוֹת יְדִידִים בְּעֻזֹּו הָרֵב
חֲלִילִי זְמַר אֲזַ צִלְצְלוּ בְּיוֹם קָרֵב
וְיִרְאָ / קוֹרָא הַדּוֹרוֹת הַמוֹנֵם הַנֶּעֱרָב 75
וְיִגְעֵר בַּיָּם סוּף וַיִּחָרֵב

1. <ככתוב ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהמות כמדבר> (תה' קו 9)
ונ>אמר> על < >

<ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תה' כב 4) אל נא>

ד אֲשִׁירָה לִי כִּי גָאָה גָאָה
בְּעֵנִי עֲנִי עַתָּה רָאָה רָאָה
גִּלְגִּלִּי [שֶׁת עֵבֶן] עַל רוּחַ דָּאָה
דְּרִי מוֹף הַשָּׁמַיִם וְנוֹא שָׂאָה שָׂאָה 80
הָעֵרִיף קָרֵב [וּמִלְחָמָה] מוֹפְלָאָה
וַיִּנָּצַח בְּמִלְחָמוֹת וְלֹאָה לֹא לֹאָה
וַיִּרְהַק קָמִיּוֹ וַיִּחַלְקֵם לְפָאָה
חֶשׁ לְמוֹד (לְמוֹד) לְמוֹדָה בְּמִדָּה בְּסִי-א-סָאָה
טֶרֶף וְרוּעַ אֵף קְדֻקוֹד וּפָאָה 85
יָרָה בְּמוֹ חֲמִשִּׁים וּמֵאָתִים תִּלְאָה

72 נקבת וכו'; חב' ג 14. 75 קורא הדורות: כינוי לקב"ה (יש' מא 4). בכ"י ד: 'דורות'. המונם הנערב: את קהלם הנעים. והוא שב אל 'ידידים' בטור 73. אבל בכ"י ד: 'תחנונם הנערב', והוא חלק יותר. 76 ויגער וכו': תה' קו 9. שרשרת הפסוקים שבסוף המשלש (שהייתה קצרה מאוד) נבלעה בכ"י ב בקרע שבשולי הדף. בכ"י ד השאיר הסופר מקום פנוי לשרשרת פסוקים בשולי העמוד אבל לא העתיק אותה, והחל בע"ב מיד ב'אל נא'.

ד. על פי כ"י ב. בכ"י ד כתוב בראש הקטע: 'אל נא'. ביאור: 77 אשירה וכו': שמ' טו 1. 78 עניו: מנוקד כך במקור. בכ"י ד: 'עניו'. בכ"י ה: 'בעני עמו אז'. 79 גלגליו: רכבו (ראה גם לעיל טור 5). בכ"י ה: 'גלגליו'. עב: על פי: 'הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים' (יש' יט 1). ועל רוח וכו': תה' ח 11. דאה: בכ"י ה: 'דאה דאה'. 80 מוֹף: מצרים; ראה לעיל טור 71. בכ"י ד: 'נוף'. השים: עשאם שממה. ונוא: כינוי נוסף למצרים על שם העיר נוא אמון (נחום ג, ח). ובכ"י ד: 'מצרים' במקום 'נוא'. שאה שאה: השמים (השווה: יש' ו 11). 81 העריך: ערך. ומלחמה: מחוק בכ"י ב והושלם על פי כ"י ה. בכ"י ד: 'מלחמה'. ולאה לא לאה: ולא נתעייף. בכ"י ה: 'ולא לאה לאה'. 83 זידה: הפיץ. ויחלקם לפאה: ופירם לכל עבר. הצירוף על פי נח' ט 22. 84 למוֹד: חסר בכ"י ה. בססאת: בכ"י ה: 'בססאה'. במידה מדויקת, על פי לשון הפסוק 'בססאה תריבנה' (יש' כז 8), ודרשת חז"ל בבבלי סנהדרין ק ע"א. ונדרש על יציאת מצרים: 'בססאה, ביסאה סאה, תני בשם ר' מאיר במדה שאדם מודד מודדן לו. בשלחה תריבנה – לקה ואחר כך שילח' (פסיקתא דרב כהנא, בשלח ד [מהדורת מגדלבוים, עמ' 179]). 85 טרף וכו': על פי דב' לג 20. ופאה: המשך המספורה: ופאת הוקן. 86 במו: בכ"י ה: 'בקמיו'.

כִּילָם בְּזַעַם בְּיוֹם שׁוֹאָה וּמִשׁוֹאָה
 [לְחַצֵּם בְּיוֹם אָפוֹ וְקוֹמָתָם הַכָּאָה
 מוֹבְחָרִיו הוֹצִיא בְּזִרְעַ נֹרָאָה
 90 נִבְכִּים בְּקַע וְעִזִּים הִנָּאָה]
 לָכֵן לִשְׁמוֹ אֲנַצִּיחַ בְּהוֹדָאָה
 לְעֹמְתוֹ אֲכֹנֵן שִׁירָה נֹרָאָה
 לְמוֹלוֹ אֲצַפְצַף תְּהִלָּה נִשְׂאָה
 לְזִכּוֹתֵי לְשׁוֹרֵר בִּירוּשָׁלַם לְשָׁנָה הַבָּאָה
 95 וְאִשִּׁירָה לִּי כִּי גָאָה גָאָה

חי וקים מרום נורא וקדוש

ה אֱלֹהֵי תְהִילּוֹת נֹדַעַת מִתְחִילָה
 בְּעֶשֶׂר שִׁירוֹת הוֹלֵלֶת בְּמִילָה
 גָּאָה לָךְ לְבַד תְּאוֹת תְּהִילָה
 דְּגוּלִּים עוֹד יְהַלְלוּךָ סְלָה

100 הָרֵאשׁוֹנָה כְּחוֹלֵץ אָב מִתְּלָאָה
 הָג הָרִימוֹתֵי יָדֵי אֵל יְיָ בִּירָאָה
 וְהַשְׁנִיָּה (צִיר) בֵּינָם סוּף צִיר נִשְׂאָה
 אִשִּׁירָה לִּי כִּי גָאָה גָאָה

חמשים ומאתים: כמניין המכות שלקו מצרים על הים לפי דרשת רבי עקיבא במכילתא דרבי ישמעאל, ויהי ו (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 114) ובמקבילות. תלאה: בכ"י ה: 'מיני תלאה'. 87 ביום וכו': הלשון על פי צפ' א 15. בכ"י ה חסר: 'משואה'. ונוסח כ"י ד: 'כלם ביום זעם וביום משואה'. 88 שלוש השורות הבאות חסרות בכ"י ב, ה, והושלמו על פי כ"י ד. ביום אפוי: ההשלמה על פי איכה ב 1 ועוד. הכאה: דכא (דנ' יא 30 ועוד). 89 מובחרי: את ישראל. 90 נבכים: מעמקים (איוב לח 16). ועזים: מים עזים (יש' מג 16) ועוד. הנאה: כמו: הניא, עיכב. עד כאן בכ"י ד. 91 אנציה: אומר. ובכ"י ה: 'אנצח'. 93 נשאה: המילה כתובה בגיליון, ובכ"י ה: 'נישאה'. 94 לזכותי וכו': בכ"י ה: 'כמו עשה כן יעשה לזכותי וכו'. 95 ואשירה וכו': ואז יתאמת לשון עתיד הנאמר במקרא שמ' טו 1 שבו נפתח נקטע. ובכ"י ה: 'אשירה'. חי וקים וכו': לשון החתימה הקבועה של פיוטי ד בקדושתאות. ובכ"י ה רק: 'חי וקים'.

ה. על פי כ"י ב עד טור 108, ומשם על פי כ"י ה. הפיוט מונה עשר שירות שנאמרו מפי דמויות מקראיות ואחת שתיאמר בימות המשיח. הרשימה מופיעה במקורות מדרשיים שונים, בשינויים קלים. ראה על כך בגוף המאמר. ביאור: 96 אלה: בכ"י ה: 'אלה'. 99 דגולים: ישראל. ובכ"י ה: 'דגלים'. עוד וכו': תה' פד 5. 100 כחולץ: כשניצל. אב: אברהם אבינו. מתלאה: מצרת נמרוד. על המסורת המעמידה את שירתו של אברהם בראש רשימת השירות ראה: א' עפשטיין, 'שירת אברהם אבינו', הנ"ל, מקדמוניות היהודים, ב, ירושלים תש"ז, עמ' רנא. 101 הג: אמר. הרימותי ידי: בר' יד 22. 102 ציר: משה רבנו. המעתיק כפל את המילה בטעות. 103 אשירה וכו': שמ' טו 1.

וּמִרְתָּ שְׁלִישִׁית עָלַי בְּאֵר אֲמִירָה
 105 אֲזִי יִשִּׁיר יֵשׁ-רָאֵל > אֶת הַשִּׁירָה
 חוֹסֵן רְבִיעַ צִיר נֶאֱמָן שׁוֹרְרָה
 הָאֵיזִנוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבָּרָה

טַעַם חֲמִישִׁית [כְּהַדְמָמוּ נִגְהִי מְעוֹנִי]
 אֲזִי יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ > לִי
 110 יוֹם צָלְלוּ תִשַּׁע מֵאוֹת [בְּנִבְכִי] שְׁאוֹנִי
 הַמִּתְנַדְּבִים בְּעַם בָּרְכוּ יִי

כִּי שְׁבִיעִית לְשׁוֹרֵר בְּנֶאֱמוּ
 לְמִנְצָח לְעַבְדִּי בְּרִישׁוֹמוּ
 לְעֵת נִבְנָה הֵיכַל לְעוֹז תַּעֲצוֹמוּ
 115 שִׁירָה שְׁמִינִית אֲזִי [אָמַר] שְׁלֹמֹה

מֶלֶךְ יְהוּדָה פָּץ תְּשִׁיעִית בְּסוֹדוֹ
 מְדַבֵּר תְּקוּצָה לְמַלְחָמָה בְּמַעֲמָדוֹ
 [...] מְשׁוֹרְרִים לְשׁוֹרֵר לְשֵׁם כְּבוֹדוֹ
 הוֹדוּ לִי (כִּי טוֹב) כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ

120 סְגוּלִים בְּהַר קֹדֶשׁ בְּמַחֲנֶה מְקוֹדֶשׁ
 עֲשִׂירִית יוֹמָרוּ [...] מְחוֹדֶשׁ

104 זמרת: הצורה על פי ש"מ טו' 2. שלישית: בכ"י ה: 'השלישית'. עלי באר: במ' כא 17. אמירה: גרסת כ"י ה: 'אמורה', וכך נכון. 106 חוסן: לשון עצמה ויופי. רביע: טעות סופר במקום 'רביעית', וכך הוא בכ"י ה. ציר נאמן: כינוי למשה. 'נאמן' על שום במ' יב 7. ובכ"י ה: 'נאמן ציר'. 107 האיזנו וכו': דב' לב 1. 108 טעם חמישית: אמירת (השירה) חמישית. כהדממו וכו': כשהדמים יהושע את המאורות. 109 אז ידבר וכו': יהו' י' 12. 110 יום צללו וכו': רומז לשירת דבורה. השווה: 'ויעק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל [...] אל נחל קישון' (שופ' ד 13); וכן: 'נחל קישון גרפם' (שם ה 21). אך בכ"י ה: 'צלצלו', והוא כנראה טעות סופר. בנבכי שאוני: במעמקי (לעיל טור 90) שפעת המים. השווה: 'כשאון מים כבירים ישאון' (יש' יז 12). 111 המתנדבים וכו': שופ' ה 9. 112 מכאן רק בכ"י ה. כי שביעית: מילת 'כי' בראש הטור משונה, ואין בידי להלמה. אולי צ"ל 'כיוון'. 113 למנצח וכו': תה' יח. 114 נבנה: אולי צ"ל: בנה. לעוז תעצומו: לאלוהיו. הצירוף על פי תה' סח 36, והוא כאן סמיכות של מילים נרדפות. וראה גם לעיל טור 70. 115 אז וכו': מל"ח 12. 116 מלך יהודה: הוא יהושפט, על פי המסופר עליו בדה"ב כ 1 ואילך. בסודו: כנראה כמו: בעצתו. 117 מדבר תקוע וכו': ראה: 'וישכימו בבקר ויצאו למדבר תקוע' וכו' (דה"ב כ 20). במעמדו: אולי צ"ל: בעמדו, כלומר בעמדו למלחמה על עמון ומואב. 118 [...] אפשר שכתוב: 'סידר', אבל לפי האלף-בית צריכה לבוא כאן מילה שפתיחתה בנ"ן. והוא מכון לכתוב 'יעמד משררים לה' ומהללים להדרת קדש [...] ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו' (דה"ב כ 21). 119 הודו וכו': דה"ב כ 21, ואין שם 'כי טוב'. 120 סגולים: ישראל, עם סגולה (ש"מ יט 5).

פִּיהֶם יִרְנוּ בְּ[ית] הַמִּקְדָּשׁ

שִׁירוֹ לִי שִׁיר חֲדָשׁ

[צִיּוֹן תִּסְדַּר] שׁוֹכֵן חֲבִיּוֹן

125 קוֹמְמִיּוֹת תוֹלִיכֵינוּ לְשֵׁם בְּצִבְיֹון

רָגַן אֶז נִרְגַּן לְךָ בְּהִגְיוֹן

וְנִזְמַר לְשִׁמְךָ עֲלֵיוֹן

שִׁיר שׁוֹרֵר צִיר פָּנֵי אֵל

[.] בּוֹ [בְּבִיאַת גּוֹאֵל

130 תְּמוֹכִים בְּשׁוֹכֶם לְבָנִין אֲרִיאֵל

אֶז יִשִּׁיר מֹשֶׁה [וּבְגִי יִשְׂרָאֵל]

וּבִכֵּן וַיּוֹשַׁע יִי

אֶז יִשִּׁיר

1 אֶכְוֶנָה מִהֶלֶל וּמִלִּין אֶכְשִׁיר

בְּמוֹ לְשׁוֹנֵי מִנְחָה טְהוֹרָה אֶתְשִׁיר

[ג. אֶצְפָּצֵף וְאֶ] שִׁיר

135 [דְּבָרֵי שִׁירוֹת] בְּמוֹ פִי אֶחְשִׁיר

הוֹצִיאֵנִי בְּרָגָה מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׂיר

וּצְנִיף [מְלוּכָה לְרִ] אֲשִׁי הַקָּשִׁיר

זֶר עֲנִדְנִי וְכָל רוֹאֵה הָאֶשִׁיר

חֲלָף זֹאת אֶשׁוֹרֵר אֶז יִשִּׁיר

123 שִׁירוֹ לִי וכו': הוא שִׁיר שלעתידי לבוא. 124 שׁוֹכֵן חֲבִיּוֹן: כינוי לקב"ה, על פי חב' ג 4.

125 בְּצִבְיֹון: ברצון. 127 וְנִזְמַר וכו': תה' צב 2. ומילת 'הגיוֹן' בטור הקודם שייכת לשיבוץ הזה (שם)

3. 128 שִׁיר וכו': ואולם שירת הים, ששורר משה בשעתו. 129 בְּבִיאַת גּוֹאֵל: תישמע שוב

בימות המשיח. 130 תְּמוֹכִים: כינוי לישראל. 131 אֶז וכו': שמ' טו 1. ורומז לדרשת חז"ל: 'אז

שר משה אין כתיב כאן אלא אז שִׁיר משה, נמצאו למדין תחיית המתים מן התורה' (מכילתא דרבי ישמעאל,

שירה א [מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 116]).

1. על פי כ"י ה עד טור 167, ומשמע על פי כ"י ו. ביאור: 132 אֶכְשִׁיר: אכין. 133 מִנְחָה טְהוֹרָה:

הצירוף על פי מל' א 11. אֶתְשִׁיר: אביא תשורה. 135 בְּמוֹ פִי: בדבריי. הצירוף (החביב על אבן

אביתור) על פי איוב טו 5; יט 16. אֶחְשִׁיר: ארבה; ראה גם לעיל טור 63. 136 מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׂיר:

הצירוף על פי שמ"א ב 7. 137 וּצְנִיף מְלוּכָה: כתר. הצירוף על פי יש' סב 3. הַקָּשִׁיר: קשר.

138 הָאֶשִׁיר: תמה על אושרי. 139 חֲלָף זֹאת: על כן.

- 140 יְשִׁיר / יָרַד וּסְגֹלָה פְּדוּיָה
בְּרִנָּן [בְּזִמְרָה] בְּשִׁיר בְּהוֹדִיָּה
עָזִי וְזִמְרַת יָהּ
- יָהּ / סְרוּף טָרְפוּ [וְיִשִּׁי] מִיָּה לְשִׁמָּה
יְהִיר וְחִילוֹ יָרָה יָמָה
- 145 כֶּסֶף לְהַצְלִיל בְּנִבְךָ אוֹיְבֵי יוֹנָה תָמָה
לָכֵן הוּא וְכָל גְּדוּדָיו צָלְלוּ שָׁמָּה
מָה רַבּוּ פְּלָאֵיו וְנוֹרָאוֹתָיו [ו] כִּמָּה
נִיב לֹא יִכִּילֶם כִּי רַבִּים הָמָה
סוּטָם הוֹבִישׁ מִסִּבָּר אֲשֶׁר דִּימָה
- 150 עַל כֵּן אֶהְלֵל יְיָ אִישׁ מִלְחָמָה
- מִלְחָמָה > / יוֹם זֶה עֶרֶךְ בְּגִדְלוֹ
שָׁשׁוּ [. . . בְּסַעְרָה] בְּמַצְלוֹ
מִרְכָּבוֹת פִּרְעֹה וְחִילוֹ
- וְחִילוֹ / פִּיגַר וּפִרְעָם לְכָלוֹת
155 צוּמָתוֹ בְּחֶרְוֹנוֹ בְּתִשְׁלוֹם גְּמוּלוֹת
קָרָא [וְשָׁם יָם גּוֹלוֹת]
רָצוּ רָצוּ כָּפַל פְּעוּלוֹת
שָׁדִי לוֹ נִתְכַּנּוּ עֲלִילוֹת
תַּחְבּוּלוֹתָיו עֲצָמוֹ מִכָּל תַּחְבּוּלוֹת
160 תִּיּוּד בְּנִבְכֵי יָם [מַעוֹתֵי] מִסְּלוֹלוֹת
תְּהוֹמוֹת יִכְסִּימוּ יָרְדוּ בְּמַצְלוֹת

140 ירד: משמותיו של משה (ויקרא רבה א, ג [מהדורת מרגליות, עמ' ח]). וסגולה פדויה: וישראל שנגאלו. 142 עז וכו': שמ' טו 2. 144 יהיר: כינוי לפרעה. ירה ימה: על פי שמ' טו 4. 145 כסף: רצה. להציל: להטביע. מלשון 'צללו כעופרת' (שמ' טו 10). בנבך: במעמקים (לעיל טור 90). יונה תמה: כינוי לישראל. הצירוף על פי שה"ש ה 2; ו 9. 148 ניב: דיבור. 149 סוטם: השונא. הוביש: נתבייש, נתאכזב. מסבר וכו': מתקוותו להשיג מה שביקש. הלשון על פי: 'זאל תבישני משבר' (תה' קיט 116). 150 יי איש מלחמה: שמ' טו 3. 152 במצלולו: במעמקיו. 153 מרכבות וכו': שמ' טו 4. 154 פיגר: עשאו פגרים מתים. ופרעם: ופרע בהם. לכלות: להשמיד. 155 צומתו: ורשמו. בתשלום גמולות: כמגיע להם על מעשיהם. ללשון השווה: 'קול ה' משלם גמול לאיביו' (יש' טו 6). 156 קרא: ציוה. גלות: נחלים. פענח הסור הזה מסופק. 157 רצו וכו': אולי על פי: 'ומצרים נסים לקראתו, מלמד שלכל צד שהיה מצרי נס היה הים רץ כנגדו' (מכילתא דרבי ישמעאל, ויהו [מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 111]). 158 לו נתכנו וכו': שמ"א ב 3. 160 תיוד: שיקע. בנבכי: במעמקי (לעיל טורים 90, 145). מעות מסלולות: את ההולכים בדרכים עקלקלות.

בְּמִצּוּלוֹת / יִרְדּוּ וְסִפּוּ צוּרֵי
בְּכֵן בְּרִגְוֹ אֶרְמִיָּהּ צוּרֵי
יְמִינָהּ יִי נֶאֱדָרִי

165 נֶאֱדָרִי / אֲזוּרְעָה פֶּרֶשֶׁת פְּרוֹס
בְּחִירִיד לְסוֹכֵךְ בְּקֶרֶב מוֹף וּפְתָרוֹס
גִּדְעָתָה תֵּרֶן וְתִדְהֶר – – –

.....

אֶרֶץ אֹז רְגִזָּה וְגִרְיָה חָפּוֹז
בְּהִיגְלוֹת יְמִינָהּ רַעְדָּה אֲחֻז
170 גִּדְדִידִיךְ אֲזִי מִפְּלִאִיךְ [...] חֻז
דִּיכִיתָ רֶהֱב בְּמִצְלוֹל וּבְמַעְבֵּר גֹּז
הַמוֹנִי לְאוֹמִים אֹז סְקִרוֹ וּפְחֻז
וּמִקּוֹל רַעֲמָךְ חִלּוֹ וְרִגְזוֹ
זוֹכְרִי שְׁמֶךְ שָׁשׁוּ וְעִלּוּ
175 חֵי כְנַחֲיִת בְּחִסְדֶּךָ עִם זֹ

זו / יִצְרָתָהּ הַעֲלֹזָה וְיַעֲלֹז
סוֹגְפִי פּוֹזִיךְ רָאוּ וַיִּפְחֻז
שְׁמַעְזוּ עַמִּים יִרְגְּזוּ

יִרְגְּזוּ / טַפְסָרִי צֶר וְלִבָּם נִכָּאָב
180 יִגְעָה רוּחָם וְתִקְצֶר וְתִדְאָב

161 תהומות וכו': שם' טו 5. 164 ימינך וכו': שם 6. 165 נאדרי: כינוי פנייה אל ה'. אזורעך:
הצורה על פי יר' לב 21. 166 מוֹף: מצרים (לעיל טור 71). ופתרוס: כינוי נוסף למצרים, על פי יש'
יא 11 ועוד. 167 גִּדְעָתָה: כרת, עקרת. תרן ותדהר: כינויים לגדלותה של מצרים. ו'תרן' כאן כנראה
כינוי לארץ, על פי: 'ארץ מלבנון לקחו לעשות תרן עליך' (יח' כו 5). ו'ארץ' ו'תדהר' נזכרים יחד ביש' מא
19. 168 מכאן על פי כ"ו, בעצם כתיבת יד המחבר. ארץ וכו': הלשון על פי מש' ל 21 וכדומה.
חפוז: נבהלו (תה' מח 6). 169 רַעְדָּה אֲחֻז: הלשון על פי תה' מח 7 וכדומה. 171 דִּיכִיתָ רֶהֱב
וכו': הלשון על פי: 'אתה דכאת כחלל רהב' (תה' פט 11). ו'רהב' כינוי למצרים על פי יש' ל 7. ובמעבר
גזו: ואילו ישראל עברו במעבר. 172 סְקִרוֹ: ראו. ופחוז: ומיהרו; מלשון 'פחוז כמים' (בר' מט 4).
173 ומקול רעמך: הלשון על פי תה' עז 19. 175 נחית וכו': שם' טו 13. 176 חֻז: הוסף: עם זו
יצרת, כלשון הכתוב ביש' מג 21. העלזות: שימחת. 177 סוגפִי: מייסרי. ויפחוז: ראה לעיל טור 172.
178 שְׁמַעְזוּ וכו': שם' טו 14. 179 טַפְסָרִי: שרי. 180 יִגְעָה: חלשה. ותקצר: וקטנה (איוב כא
4). ותדאב: ותכאב.

כְּלָה עֲשִׂיתָם כְּבָרַע וְשִׁנְאָב
 לְאֶרֶץ שָׁחוּ בְמַהְמוֹר וּלְאָב
 מִים הוֹבְשֶׁת וַתַּחֲזֵן גְּזִלִי מִשָּׁאָב
 [גִּינ'] וְנִכְדָּר מַחֲצֵתָה בְּחִיק אָב
 185 [סגנון] לִידָּה אֶז שׁוֹרְרוּ לְשִׁמְךָ בְּתֹאֵב
 אֶז נִבְהָלוּ אֱלֹפֵי אָדָם אֵילֵי מוֹאָב

מוֹאָב / יָרָא יָרָא גַם אָדָם פָּחַד
 וּסְפָר פְּעוּלוֹתָ >יָד בְּשִׁמְעָם יָחַד
 תַּפּוּל עֲלֵיהֶם אִמְתָּה וּפָחַד

190 וּפָחַד / פָּחַדוּ שׁוֹטְנֵי קְהִילָתְךָ
 צָפְצָפוּ בְּיָחַד גְּאוֹת גְּדוּלָתְךָ
 קָמִים חָתוּ בַּחוּזוֹתָם פְּעוּלָתְךָ
 רָאוּ וַיִּבְוֹשׁוּ קִנְאֵת סְגוּלָתְךָ
 שְׂדֵי כְמָאֵז רוֹמֵם דִּלְתְךָ
 195 תְּשׁוּבָבָה בְּרִנָּה לְבֵית תַּפְלָתְךָ
 שָׁם תִּצְפָּצֵף שִׁירַת תְּהִילָתְךָ
 תִּבְיָאֲמוּ וְתִשְׁעֲמוּ בְּהָר נַחֲלָתְךָ

<נַחֲלָתְךָ> יָרָאוּ וַיַּחֲזוּ שְׂרִידֶיךָ בְּהוֹעֵד
 פָּאָר לָךְ יִתְנוּ בְּכָל מוֹעֵד וּמוֹעֵד
 200 יִי יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד

בְּכָן וּלְךָ תַעֲלֶה קְדוּשָׁה כִּי אַתָּה אֱלֹהֵינוּ

181 כְּבָרַע וְשִׁנְאָב: מַלְכֵי סוּדָם וְאֲדָמָה שֶׁהוֹבְסוּ בִימֵי אֲבִרָהִם (בר' יד 2). 182 בְּמַהְמוֹר: בְּמַהְמוֹרָת, בְּשָׁחַת (תה' קמ 11). הַמִּילָה בְּצוּרָתָהּ הַמְקוּצֶרֶת שֶׁכִּיחָהּ בְּפִיּוּטֵי אֲבִן אֲבִיתוֹר. וְלֹאֲב: חִידוּשׁ הַפִּיּוּט מִלִּשׁוֹן 'אֶרֶץ תְּלָאָבוֹת' (ה' יג 5). 183 הוֹבְשֶׁת: יִבְשֶׁת, בְּקִרְעַת יָם סוּף. וַתַּחֲזֵן: וַחֲצִיתָ, בְּקִעַת. גְּזִלִי מִשָּׁאָב: אֵת מִי הֵם. 185 בְּתֹאֵב: בַּחֲפֵץ לֵב. מִלִּשׁוֹן 'גִּרְסָה נִפְשִׁי לְתֹאבָה' (תה' קיט 20). 186 אֶז נִבְהָלוּ וְכו': שִׁמ' טו 15. 188 וּסְפָר: כְּמוֹ: וּסְפָר. 189 תַּפּוּל וְכו': שִׁמ' טו 16. 190 שׁוֹטְנֵי: שׁוֹנָאִי. 191 צָפְצָפוּ: שָׂרוּ. גְּאוֹת גְּדוּלָתְךָ: סְמִיכוֹת מְדוּמָה, בְּמָקוֹם: גְּאוֹתְךָ וּגְדוּלָתְךָ. 192 קָמִים חָתוּ וְכו': הַשׁוּוּה: יִש' ח 9. 193 רָאוּ וְכו': סֵדֶר הַמִּילִים הַמְכוּוֹן: רָאוּ קִנְאֵת סְגוּלָתְךָ וַיִּבְוֹשׁוּ. קִנְאֵת סְגוּלָתְךָ: נִקְמַתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. 194 שְׂדֵי כְמָאֵז: כ"י ז גוֹרֵם כְּאֵן לִשׁוֹן אַחֵר, אֲבָל אִי אִפְשָׁר לִפְעֻנָּהוּ. דִּלְתְךָ: כִּינּוּי לִיִּשְׂרָאֵל. 197 תִּבְיָאֲמוּ וְכו': שִׁמ' טו 17. 198 <נַחֲלָתְךָ>: הַמַּחֲבֵר דִּילֵג עַל מִילַת הַשְּׂרָשׁוּר הַמְתַּחֲיִיבֶת עַל פִּי תַבְנִית הַפִּיּוּט. אֲבָל בְּכ"י ז הִיא מוֹפִיעָה כְּרֹאִי. בְּהוֹעֵד: בְּהַתְכַּנְסֵם לַעֲתִיד לְבוֹא. 200 יִי יִמְלֹךְ: שִׁמ' טו 18.

לְעוֹלָם וָעֶד / יָמֵי פְּלֹאֵךְ אֲנֻצֹר
וְעֵדֶיךָ אֵיחָל מִמְּצוֹקֵי מִצֹּר
שִׁיחֶךָ מֵלֹא כִּי אֵין לְךָ מַעְצֹר
פִּינוּת אָדוֹם לְהִשִּׁים וְרוּחַ נְגִידֶיךָ לְבָצֹר
כַּאֲשֶׁר שָׁמַע לְמַצְרִים יְחִילוּ כְּשָׁמַע צוֹר 205

וְכִמּוֹ מַחְצֶת בְּעֶשֶׂר מִצְרִים
כֵּן תִּמְחוּץ בְּעֶשֶׂר אֲדוֹמִים וְנִצְרִים

וְכִמּוֹ בְּמִצְרִים מִכַּת דָּם לְרוּחַת מִשְׁמַן הַמְדוּשָׁן
כֵּן בְּאָדוֹם דָּם וְאֵשׁ וְתִימְרוֹת עֶשֶׂן

וְכִמּוֹ בְּמִצְרִים מִכַּת צִפְרֵדָּעִים מְקַרְקֶרֶת עַת מֵאָכֵל
כֵּן בְּאָדוֹם קוֹל שְׁאוֹן מַעִיר קוֹל מֵהִיכָל

וְכִמּוֹ בְּמִצְרִים מִכַּת כְּנִים בְּעַפְרֵי אֶרֶץ לְהַכְרִית
כֵּן בְּאָדוֹם וְנִהַפְכוּ נִחְלִיָּה לְזֹפֶת וְעַפְרָה לְגַפְרִית

וְכִמּוֹ בְּמִצְרִים מִכַּת עָרוֹב מִתְעַרֵּב
כֵּן בְּאָדוֹם וִירִשְׁוֹהָ קָאֵת וְקַפּוֹד וִינְשׁוּף וְעוֹרֵב 215

סילוק. על פי כ"י ו. ביאור: 201 ימי פלאיך: את זיכרון הימים שבהם עשית לי נפלאות. אנצור: אשמור. בכ"י ט, י: 'אצור'. 202 ועדיך איחל: ואליך אקווה. ממצוקי מצור: בעת צרה וצוקה. הצירוף על פי דב' כח 55, 57. 203 שיחך: דברך, הבטחתך. לך: חסר בכ"י י. 204 פינות: בכ"י ט, י: 'פנות'. להשיג: לעשותן שממה. ורוח נגידיה לבצור: ולמעט את גאות שליטיה (תה' עו 13). בכ"י י: 'נגידה'. 205 כאשר וכו': יש כג 5; ור"ל וכמו שעשית למצרים תעשה לאדום. 'צור' הוא כינוי לאדום על פי מאמר חז"ל: 'כל צור שכתוב במקרא [...] חסר – ברומי הכתוב מדבר' (בראשית רבה סא, ז [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 669] ובמקבילות). בכ"י ט: 'מצרים'. צור: בכ"י ט: 'צור'. 206 בעשר: בעשר מכות. מצרים: בכ"י ז, ט: 'מצריים'. 207 ונצרים: בכ"י ז: 'ונוצריים'. בכ"י ט, י: 'אדומיים נוצריים'. 208 וכמו: בכ"י ט, י, עד סוף הקטע: 'כמו'. מכת דם לרוות: נוסח כ"י ז שונה כנראה, אבל אי אפשר לפענחו. לרוות: בכ"י ח: 'לרוות'. בכ"י י: 'לזרות'. 209 ותימרות: בכ"י ט: 'ותמרות'. 210 מכת: בכ"י ט, עד סוף השיר: 'מכת' ליתא. צפרדעים: בכ"י ח: 'צפרדע'. מקרקרת: מרעיש. על הצפרדע נאמר ש'קרקורן היה קשה להן יותר מהן' (פסיקתא דרב כהנא, ויהי בחצי הלילה יא [מהדורת מנדלבוים, עמ' 132] ובמקבילות). ובכ"י ט: 'מקרקרות'. עת: בכ"י ז, ט: 'עץ'. בכ"י י: 'כל עץ'. 211 קול שאון וכו': יש' סו 6. וסוף הפסוק שם: 'קול ה' משלם גמול לאיביו'. 212 וכמו וכו': נוסח כ"י י: 'כמו במצרים בעפר ארץ להכרית כינים'. והוא שיבוש. 213 ונהפכו וכו': יש' לד 9. לגפרית: בכ"י ח: 'להכרית'. 214 מתערב: פולש, מתערב בין הבריות. 215 וירשוה וכו': יש' לד 11.

וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת שְׁחִין מְשַׁכֶּלֶת צֶאֱן אֲדָם
כֵּן בְּאֲדָוִם וְנִשְׁפָּטִי אֹתוֹ בְּדָבָר וּבְדָם

וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת שְׁחִין לְשַׁכֵּל חַיִּילָיו
כֵּן בְּאֲדָוִם הֶמֶק בְּשָׂרוֹ וְהוּא עֹמֵד עַל רִגְלָיו

220 וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת בָּרֶד וְסֶעַר מְכַבֵּישׁ
כֵּן בְּאֲדָוִם גֶּשֶׁם שׁוֹטֵף וְאֲבִי אֱלֹהֵי

וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת אֶרְבֶּה לְקִמּוֹל שׁוֹרֵשׁ וְעֶנְף
כֵּן בְּאֲדָוִם אֱמֹר לְצַפּוֹר כָּל כָּנָף

וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת חֲשֹׁךְ מַחְשִׁיד בְּמֶרֶץ
225 כֵּן בְּאֲדָוִם כִּי הִנֵּה הַחֲשֹׁךְ יִכְסֶה אֶרֶץ

וּכְמוּ בְּמַצְ-רִים > מִכַּת בְּכוֹרִים כְּבִירִים
כֵּן בְּאֲדָוִם וְיִרְדּוּ רֵאמִים עִמָּם וּפְרִים עִם אֲבִירִים

וּכְמוּ בְּמַצְרִים מְסַכֶּת רוּחַ עֹזִים עַל יְדֵי חוּזָה
כֵּן בְּאֲדָוִם תִּשְׁכִּיר מְלֵא מֶסֶף וְיִגֵּר מִזֶּה

230 וּכְמוּ בְּמַצְרִים עֲשִׂית נִזְרָאוֹת

כֵּן בְּאֲדָוִם תִּפְלִיא לָנוּ פְּלָאוֹת

וּכְמוּ לְקַחְתָּנוּ בְּמִסּוֹת וּמִזְרָאוֹת

כֵּן תִּקְבְּצֵנוּ מֵאֶרֶץ [פְּאוֹת]

כְּאֶשֶׁר הִבְטַחְתָּנוּ בְּחַזְיוֹנֵי הַמִּזְרָאוֹת

235 כִּימִי צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְ-רַיִם > אֶרְאֵנוּ נִפְלָאוֹת

216 בכ"י ז, י הוקדמה בטעות מכת שחין למכת דבר. משכלת: בכ"י י: 'משכלת'. צאן אדם: את עדרי הבריות. הצירוף על פי יח' לו 38. ובכ"י ז, ט, י חסר 'צאן'. 217 ונשפטתי וכו': יח' לח 22. סופר כ"י י חזר כאן בטעות על לשון טור 219, אבל לא ניקד. ובדמ: בכ"י ט: 'זדם'. 219 המק וכו': זכ' יד 12. 220 מכביש: כובש, משתלט. 221 גשם וכו': יח' לח 22. 222 לקמול: לכלות. שורש וענף: הצירוף על פי מל' ג 19. ובכ"י ט, י: 'שרש'. 223 אמור לצפור וכו': יח' לט 17; וסוף המקרא: 'ואכלתם בשר ושתייתם דם'. 224 מחשיך: בכ"י ח, ט, י ליתא. במרץ: כליל, בצורה נמרצת. 225 כי הנה וכו': יש' ס 2. שתי המילים חסרות בכ"י ט. 226 כבירים: גם של השליטים. 227 וירדו וכו': יש' לד 7. 228 מסכת וכו': יש' יט 14. ובכ"י י: 'מכת', במקום 'מסכת'. עושים: טירוף. חוזה: משה רבנו. 229 תשכיר: בכ"י ט, י נוסף: 'אין חמר'. מלא מסך וכו': תה' עה 9. טור זה והטור שאחריו חסרים בכ"י ח. 230 וכמו: בכ"י י: 'כמו'. 231 תפליא: בכ"י ח: 'הפלא'. פלאות: בכ"י ט: 'פליאות'. 232 ומזראות: בכ"י ח: 'נזראות'. בכ"י ט: 'נזראות'. 233 פאות: בכ"י ט, י: 'הפאות'. 234 בחזיוני: בכ"י י: 'בחזיונות'. 235 כימי צאתך וכו': מ' ז 15.

נְפִלְאוֹת / יְבוֹשְׁרוֹ גִזַּע קְדוֹשִׁים
וַיְבִיעוּ תְהִלָּתְךָ בְּבֵית קְדָשִׁי קְדָשִׁים
סִלְסוּל וְזִמְרָאז יְהוּ מְחֻדָּשִׁים
פָּאָר יִצְפָּצְפוּ בְּהִיּוֹתָם מְקֻדָּשִׁים
כְּשֶׁרְפִים וְאוֹפְנִים הִמְתְּקֻדָּשִׁים 240
וְשִׁילוֹשׁ קְדוּשָׁה מְשֻׁלָּשִׁים

ככ>תוב< וקרא

236 גזע: בכ"י ח, ט: 'זרע'. 237 קדשים: בכ"י ח, ט, י: 'הקדשים'. 238 סלסול: שירים. ובכ"י
ט: 'צלצול'. אז: בכ"י ט: 'אזי', יהו: בכ"י ח, י: 'יהיו'. 239 פאר: בכ"י ט, י: 'פארך'. יצפצפו: יאמרו.
בהיותם מקדישים: בכ"י ח: 'למפקיח חרשים'. 240 כשרפים ואופנים: בכ"י ח: 'כאופנים ושרפים'.
241 ושילוש: בכ"י ט: 'בשלש'. בכ"י י: 'בשלוש'.